

156. sēj.

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte

ZINĀTNISKIE RAKSTI

kk

FILOZOFIJAS

JAUTĀJUMI

Rīga 1972

LNB: Centrs. 10111 kraujums 2

1903

Latvijas PSR Augstākās un vidējās specialās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvots
Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte
Filozofijas un konkrēto sociālo pētījumu
metodikas katedra

FILOZOFIJAS JAUTĀJUMI

Sociologiskās teorijas un konkrēti sociālo
pētījumu jautājumi

Zinātniskie raksti
156. sējums

Rīga 1972

1

REDAKCIJAS KOLEĢIJA

D.Aspere, M.Ašmane, P.Laizāns (atbildīgais
redaktors), A.Milts

KOREKTORE V.Auzāne

Publicēts saskaņā ar LVU Izdevniecības
Padomes 1971. gada 29. oktobra lēmumu

29.10.71

Krājuma "Filozofijas jautājumi"/II/ ieviestoti pētījumi galvenokārt par tiem socioloģijas jautājumiem, kas skar vēsturiskā materiālisma problemātiku. Darbi uzrakstīti kā vispārsocioloģiskā, tā arī konkrēti socioloģisko pētījumu aspektā. Uz konkrēti socioloģisko pētījumu bāzes risināti jautājumi par sociālo adaptāciju, estētiskās audzināšanas principiem un lauku iedzīvotāju estētiskās kultūras kritērijiem. Vispārsocioloģiskās teorijas skatījumā aplūkots mūsu literatūrā maz apgaismots jautājums par urbanizācijas socioloģiskās teorijas attīstības metodoloģiskajām problēmām, kā arī par luterānisma ideoloģijas filozofisko un sociālo aspektu kritikas metodoloģiskajiem principiem.

Rakstu krājums domāts ne tikai filozofijas pasniedzējiem, aspirantiem un studentiem, bet arī visiem, kas interesējas par vēsturisko materiālismu, konkrēti sociālajiem pētījumiem, estētiku un zinātnisko ateismu.

В сборнике "Вопросы философии" (II) помещены исследования, главным образом, по тем социологическим вопросам, которые касаются проблематики исторического материализма. Работы написаны как в плане общих социологических, так и конкретно-социологических исследований. На базе конкретных социологических исследований решаются вопросы о социальной адаптации, о принципах эстетического воспитания и критериях эстетической культуры сельского населения. Под социологическим углом зрения рассмотрен мало освещенный в нашей литературе вопрос о методологических проблемах развития социологической теории урбанизации, а так же вопрос о методологических принципах критики философского и социального аспектов лютеранской идеологии.

Сборник статей представляет интерес не только для преподавателей философии, аспирантов и студентов, но и для всех, кто интересуется историческим материализмом, конкретными социальными исследованиями, эстетикой и научным атеизмом.

Р. ПАЛИНЬШ

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
РАЗВИТИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ УРБАНИЗАЦИИ

В последние годы все шире развиваются исследования процесса урбанизации. Они имеют как конкретно-социологический, так и теоретический характер. По ряду проблем в научной литературе ведутся дискуссии¹, например: роль и дальнейшее развитие крупных городов, оптимальные размеры города, преимущества и отрицательные черты городского образа жизни, перспективы урбанизации и т. д. Одной из таких еще недостаточно изученных проблем является вопрос о месте и роли урбанизации в жизни общества.

"... Проблема урбанизации во всех ее существенных моментах в процессе развития, усложнения нашего общества все в большей степени требует перехода от анализа сложившейся ситуации к выявлению закономерностей развития городских поселений"². Достигнутый уровень исследований городов позволяет постепенно выявить эти закономерности и создать целостную социологическую теорию урбанизации, которая поможет оптимально решать сложные задачи дальнейшего разви-

1. Хорошее представление о современном уровне исследований, главных дискуссионных проблемах и литературе дает сборник "Урбанизация и рабочий класс в условиях научно-технической революции". М., Сов. фонд Мира, 1970.
2. Ахиезер А.С., Кочетков А.В. Проблемы развития городских поселений СССР в географической литературе. "Известия АН СССР", серия географическая, 1970, № 6, стр. 173.

тия общества и принять научно-обоснованные градостроительные решения. Она также позволит всесторонне представить всю многогранность саморазвития общества.

В создании такой теории первостепенное значение, на наш взгляд, может иметь анализ конкретного применения методологических принципов диалектического и исторического материализма в изучении процесса урбанизации.

Диалектико-материалистический метод является универсальным, всеобщим методом научного познания. Сущность главных его принципов раскрыл В.И. Ленин в работе "Еще раз о профсоюзах, в текущем моменте и об ошибках гг. Троцкого и Бухарина". Только последовательное применение этих принципов в познании урбанизации дает возможность раскрыть закономерности развития городов.

В первую очередь следует подчеркнуть большое значение объективного и всестороннего научного анализа существовавших и существующих в наше время систем поселений. В.И. Ленин писал: "Чтобы действительно знать предмет, надо охватить, изучить все его стороны, все связи и "опосредствования". Мы никогда не достигнем этого полностью, но требование всесторонности предостережет нас от ошибок и от омертвления"¹.

При анализе урбанизации применение этого принципа очень затрудняется многогранностью самого феномена урбанизации, чрезвычайной сложностью его связей со всеми сторонами жизни общества. Это в свою очередь осложняет путь исследователя от явлений, в которых наблюдается урбанизация, к ее сущности. Поэтому иногда очень заманчиво ряд явлений или даже одно, например, рост городского населения, принять за сущность урбанизации.

Исследуя процесс урбанизации, ошибочно было бы искать путь разрешения возникших противоречий в торможении развития городов, и сущность крупных городов

---

1 В.И. Ленин. Полн. собр. соч., т.42, стр.290.

подменять явлением их отрицательных черт, подходя к их анализу "с меркой вчерашнего дня". Кажется, что это ярко проявилось в ходе поисков размеров оптимального города, когда иной раз забывалось, что нет больших и малых городов вообще, но есть конкретные города в конкретных исторически сложившихся системах поселений, которые находятся в конкретных условиях существующих общественно-экономических формаций и ступеней развития их производительных сил и общественных отношений.

Выявить сущность урбанизации можно только тогда, когда соблюдается принцип конкретно-исторического анализа городов и урбанизации, если, говоря словами В.И. Ленина, "... брать предмет в его развитии, "самодвижении"... , изменении", так как в ходе его развития и развития всего общества "... меняются назначение... употребление его, с в я з ь его с окружающим миром".¹ "... Вся человеческая практика должна войти в полное "определение" предмета и как критерий истины и как практический определитель связи предмета с тем, что нужно человеку"².

Теория исторического материализма дает возможность при помощи анализа объективных условий, которые определяют возникновение и развитие городов, выяснить место и значение урбанизации в жизни общества, позволяет установить связи, существующие между урбанизацией и другими общественными явлениями. Без использования положений исторического материализма нельзя создать научного понимания результатов урбанизации.

Исторический материализм является общей методологией социологического изучения этого процесса, он позволяет раскрыть сущность урбанизации через ее социальную обусловленность, через изменение и развитие всей системы общественных отношений, что даст возможность выявить новые закономерные связи. В этом большое методологическое значение имеют принци-

1 В.П. Ленин. Полн. собр. соч., т. 42, стр. 290.

2 Там же.

пы, законы и категории исторического материализма. В свою очередь познание мало изученных социальных явлений способствует развитию исторического материализма.

Представляется, что изучение процесса урбанизации может дать возможность раскрыть еще неизвестные закономерности, разработать новые категории. Это в свою очередь обогатит общесоциологическую теорию марксизма - исторический материализм.

Урбанизация есть одно из таких частных явлений. Но так как она, являясь частью общественного развития, влияет на весь его ход /и наоборот/, то можно утверждать, что процесс урбанизации имеет общесоциологический характер и свои общесоциологические закономерности. Поэтому для их анализа можно использовать многие категории, которыми оперирует исторический материализм, например, такие, как производительные силы, орудия производства, техника, способ производства, разделение труда, нация, культура, общественное сознание, мораль и др.

Но использование только категорий общесоциологической науки не дает возможность раскрыть всю многогранность и сложность урбанизации. Анализом разных ее аспектов и современных проблем городов занимаются архитектура, градостроительство, демография, экономика, география, социальная медицина и т.д. И это вполне закономерно - процесс урбанизации в большей или меньшей мере затрагивает все сферы жизни общества.

Каждая частная общественная наука, в предмет изучения которой входят какие-то области процесса урбанизации или жизни города, выявляет закономерности развития и функционирования отдельных элементов города, городского образа жизни, культуры и т.д. Эти науки используют свою систему категорий. Например, экономические проблемы городов изучаются, используя категории экономических наук, проблемы населения и

миграций - используя категории демографии, разные аспекты городского образа жизни - используя категории этики, эстетики, социальной психологии.

В то же время есть ряд аспектов процесса урбанизации, относящиеся к взаимоотношению элементов города, города и общества, которые не изучаются ни историческим материализмом, ни частными общественными науками. Это вызывает необходимость выработать специфические социологические категории, без которых нельзя создать социологическую теорию урбанизации. Этим занимаются социологи, работающие в данной области.

В отдельных работах некоторых авторов можно встретить понятие "урбанистика", употребленного, насколько можно понять, для обозначения науки о процессе урбанизации и социальной жизни городов. Думается, что пока преждевременно говорить о существовании у нас такой науки.¹

Общепризнанным является тезис, что наука начинает свое существование тогда, когда определен или приблизительно очерчен ее предмет исследования, создана теория, дающая разъяснение отдельным явлениям и фактам, разработана система категорий, открыты ее главные законы. Если говорить об исследованиях урбанизации, то все это теперь только создается.

Правда, мы не должны забывать о вкладе зарубежных социологов. Особенно работы таких авторов, как А. Вебер, М. Вебер, Р. Парк, Э. Босков, Э. Берджес, П. Манн, А. Рейс, Р. Мейер, Л. Вирт и др. Широко развитая, начиная уже с 20 годов, буржуазная социология города может дать много материала для изучения ее опыта, методики и результатов социологических исследований города. Необходима дальнейшая работа по критическому анализу применяемых ими категорий, определению научности их содержания, и освобождения от проявлений идеализма, буржуазной классовости и объективизма.

---

1 Вопрос об использовании термина "урбанистика" в зарубежной литературе требует отдельного рассмотрения.

Используя опыт, накопленный нашими и зарубежными исследователями, постепенно создается система категорий для анализа процесса урбанизации и проблем городов. В первую очередь это категории: урбанизация, этап урбанизации, уровень урбанизированности, урбанизация общества, село, урбанизация сельского хозяйства и села, город, оптимальный город, агломерация, конурбация, урбанизованный район и т.д.

Особый интерес вызывает термин урбанизации. Эта категория обозначает реальный процесс, имеющий свои закономерности развития и функционирования. Сущность категории урбанизации можно выяснить только при помощи анализа реального процесса, выявления его закономерностей.

Для выяснения сущности урбанизации необходимо отделить те признаки, которые характеризуют весь процесс, от тех особенностей протекания процесса, которые вызваны специфическими условиями отдельного этапа. С этой точки зрения важно прежде всего исследовать экономические и другие социальные факторы урбанизации, так как "в основе урбанизации лежат экономические процессы".¹

Общество является социальной системой, в основе которой лежат экономические отношения, прямо или косвенно обуславливающие все стороны общественной жизни. Поэтому движущие силы развития городов следует искать в сфере производства.

Саморазвитие общества - это непрерывно восходящий процесс, который находит свое выражение в общественном прогрессе, высшим критерием которого является уровень развития производительных сил.² Развитие производительных сил находится в основе процесса саморазвития общества. Исходя из сказанного, можно подчеркнуть, что научный анализ урбанизации, выяснение ее места и роли в развитии общества неос-

1 Пивоваров Ю. Л. Урбанизация и территориальная структура хозяйства. В сб.: Урбанизация и рабочий класс в условиях научно-технической революции. М., Сов. фонд Мира, 1970, стр. 336 - 337.

2 В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 16, стр. 220.

ходимо предполагает рассмотрение города как составной части целостной социальной системы, в тесной связи с другими ее элементами. Это является особенно важным потому, что город тоже представляет собой социальную систему, имеющую социологический характер и воспроизводящую целостную структуру общества¹.

Поэтому первопричину возникновения городов и их развития как социальных систем в процессе урбанизации нужно искать в движущих силах развития всего общества.

Главным критерием достигнутой степени урбанизации - уровня развития городов как социальных систем и места этих систем в обществе как системе систем - можно считать уровень развития производительных сил.

Не многие равноценные факторы определяют развитие городов, а главным определяющим является развитие производства. Ф. Энгельс писал, что "согласно материалистическому пониманию истории в историческом процессе определяющим моментом в конечном счете является производство и воспроизводство действительной жизни".² Остальные факторы, являясь неопределяющими, могут ускорить или замедлить развитие процесса.

Каждая возникшая относительно самостоятельная сфера жизни общества /образование, политическая жизнь, искусство и т.д./ имеет свои особенности развития и выдвигает соответствующие требования к развитию города. Это хорошо проследживается уже с начала развития городов и особенно ярко проявляется в наши дни.

В эпоху перехода от первобытно-общинной формации к классовой материальное производство достигло такого уровня, что для его дальнейшего развития и удовлетворения возросших потребностей людей был не только необходим переход к

---

1 См. Н. Яхвел, Город и деревня. М., "Прогресс", 1968, стр. 19 ; Л.В. Коган, В.И. Локтев. Некоторые социальные аспекты моделирования городов. "Вопросы философии", 1964, № 9, стр. 131.

2 К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 37, стр. 394.

использованию новых орудий труда, но и дальнейшее разделение труда. Это породило необходимость в гораздо большем количестве людей, одновременно участвовавших в едином процессе материального производства, чем это могли обеспечить род и племя. Нужды развития производства и обмена результатами труда вызывает концентрацию средств производства и людей, производящих материальные ценности, в экономически и географически выгодных местах, где возможна защита от военных нападений.

Концентрация населения на данном этапе развития общества является необходимой предпосылкой его развития. Возникает населенное место нового типа - город. Без него материальное и духовное производство больше уже невозможно. Города становятся центрами не только экономического, но и социального, политического и культурного развития.

Это вызвано рядом причин. В первую очередь следует подчеркнуть, что в городе происходит и воспроизводство людей - как физически, так и духовно. Появляется необходимость в системе образования. Происходит дифференция общественного сознания. Отделение умственного труда от физического, возникновение эксплуататорских классов приводит к появлению идеологии и новых форм общественного сознания - политической идеологии, правового сознания и науки. В результате резко возрастает, в основном для удовлетворения духовных потребностей представителей эксплуататорского класса, производство духовных ценностей. В этих условиях оно может развиваться только там, где находятся потребители духовных ценностей и где, в результате отделения умственного труда от физического, появляется возможность отдельным людям заниматься производством только духовных ценностей за счет физического труда десятков, а то и сотен рабов и крестьян близлежащих сельских местностей. В период становления классового общества города становятся и центрами политического управления.

Таким образом, в городах концентрируется по сравнению с селом более сложное материальное производство, требующее соответствующей квалификации, и производство главных духовных ценностей. Поэтому города не могут не стать центрами развития средств производства и людей.

Цель производства — удовлетворение нужд человека, обеспечение его воспроизводства и развития. А дальнейшее развитие человека непрерывно порождает рост существующих и появление новых потребностей. Их удовлетворение возможно только на основе дальнейшего разделения труда, роста общественного производства, что порождает появление новых отраслей.

"Вследствие разделения общественных отраслей производства товары изготавливаются лучше, различные склонности и таланты людей избирают себе соответствующую сферу деятельности, а без ограничения сферы деятельности нельзя ни в одной области совершить ничего значительного. Таким образом, и продукт, и его производитель совершенствуются благодаря разделению труда"¹.

В свою очередь разделение труда связано с кооперацией труда, что позволяет непрерывно углублять специализацию производства. Это вызывает развитие орудий труда, совершенствование технологии и специализацию работающих. "Процесс общественного разделения труда практически безграничен, ибо это есть обратная сторона технического прогресса, который также является безграничным"².

За этим следует, с одной стороны, концентрация производства и населения в городах, и с другой — расширение межрайонных связей, выходящих за рамки города, социально-этнической общности, государства и даже континента.

1 К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, стр. 378.

2 Л. Логинов. Планомерный обмен деятельностью и кооперация труда при социализме. "Политическое самообразование", 1967, № 10, стр. 90.

Развитие новейшей техники и подготовка специалистов высшей квалификации, которые заняты в решающих областях производства, происходит в первую очередь, а в сегодняшних условиях - почти только в городах потому, что город обеспечивает наилучшие условия для обмена информацией между участниками процесса физического и умственного труда, между поколениями, между отраслями материального и духовного производства. Концентрация участников такого обмена существенно ускоряет этот процесс - как в условиях материального производства, так и в условиях умственного труда, учебы, быта и отдыха.

Концентрация ценностей материальной и духовной культуры облегчает их усвоение и производство новых, так как личность имеет большую возможность выбора ценностей и получения новейших данных, наиболее необходимых для дальнейшего развития отдельной личности и всего общества.

Усложнение потребностей личности постепенно приводит к появлению целых отраслей культурного и бытового обеспечения населения. Они могут быть размещены только там, где находится население, для удовлетворения нужд которого они созданы - т.е., в первую очередь, в городе.

Уровню развития орудий труда и организации производства соответствует и уровень развития каналов обмена результатами материальной и духовной деятельности - как в самом городе, так и между городом и деревней, между городами равных стран и континентов.

Функционирование этих каналов обеспечивает вспомогательные средства труда - транспортные средства и дороги, и средства, обеспечивающие обмен информацией.

Из всего изложенного можно сделать вывод, что развитие производительных сил общества, связанное с непрерывным развитием разделения труда, породило город и дало начало процессу урбанизации. Это развитие, начиная с эпохи перехода от первобытно-общинного строя к классовому, главным обра-

вом происходит и может происходить только в городе. Поэтому развитие производительных сил общества неизбежно вызывает развитие городов. Только они могут удовлетворить потребности людей. Но этот процесс безграничен, так как "сама удовлетворенная первая потребность, действие удовлетворения и уже приобретенное орудие удовлетворения ведут к новым потребностям"¹.

Как видим, в развитии городов, в процессе урбанизации прослеживается ярко выраженная тенденция / в интересах более полного удовлетворения потребностей человека / к разделению труда и кооперации производства, что приводит к концентрации, объединению производительных сил, населения, культурных ценностей, "развития концентрации, интенсификации общения, ... интеграции все более разнообразных форм практической жизнедеятельности"². В этой тенденции выражена одна из социологических закономерностей урбанизации³, так как здесь мы наблюдаем развивающиеся связи в системе "город" и между системами - город и город, город и деревня.

В диалектическом единстве с этой тенденцией находится диаметрально противоположная тенденция, выражающая другую социологическую закономерность - выравнивание уровней развития деревни и города, что достигается путем распространения в городах достигнутого уровня развития производительных сил, производственных и других общественных отношений,

---

1 К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 3, стр. 27.

2 Ахизер А.С., Коган Л.Б., Яницкий О.Н. Урбанизация, общество и научно-техническая революция. "Вопросы философии", 1969, № 2, стр. 44.

3 По вопросу соотношения закона и закономерностей существуют разные точки зрения. См., например, Хайна К.Г. Проблема закона и закономерности в обществе и природе. В сб. Проблемы исторического материализма. М., Изд-во, МГУ, 1969.

а также созданных культурных ценностей на все общество.

Результатом действия этих двух тенденций является развитие городов и распространение их влияния, что приводит к дальнейшему развитию всего общества.

Дальнейший анализ этих закономерностей урбанизации дает возможность сформулировать соответствующие законы, имеющие социологический характер. Однако следует учесть, что закон "берет спокойное - и поэтому закон, всякий закон, узок, неполон, приблизителен"¹.

Такими социологическими законами, во-первых, можно было бы признать постепенную урбанизацию всего общества /но раскрытию его содержания мешает недостаточная разработанность самой категории урбанизации/ и, во-вторых, руководящую и ведущую роль города по отношению к деревне.

Действие обоих законов распространяется на несколько общественно-экономических формаций, то есть, их можно признать общими социологическими законами, выражающими "взаимные связи между различными видами отношений в обществе как целостной системе"² и отражающими связи в ряде формаций.

Представляется, что эти законы, отражающие способ действия общественных сил, относятся к области исследования исторического материализма, который изучает наиболее общие законы и движущие силы общественного развития и исследует общие закономерности функционирования и развития общества как системы. Поэтому, по нашему мнению, категория "урбанизация" имеет общесоциологический характер и ее следует отнести к категориям исторического материализма.

В каждой формации имеются различные условия, в которых реализуются общесоциологические законы. "Каждой системе общественных отношений присущ свой способ существования, осу-

---

1 В.И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 29, стр. 236.

2 В.П. Рожин. Законы марксистско-ленинской социологии. М., "Знание", РСФСР, 1969, стр. 20.

действия своей жизнедеятельности, функционирования на основе определенных законов"¹.

Вся жизнь общества, в том числе содержание города и его пространственно-градостроительное выражение, зависит от способа производства, так как каждый способ производства выдвигает свои качественно новые требования к пространственно-функциональной организации города. Поэтому хочется отметить, что исходным пунктом для определения этапов урбанизации может служить основной социологический закон об определяющей роли способа производства в общественном развитии.

При переходе от одной общественно-экономической формации к другой изменение старой пространственно-планировочной структуры требует много затрат средств и энергии для полного перестройства. Поэтому, частично учитывая и интересы сохранения памятников материальной культуры, водчества и влияния традиций, новый, например, капиталистический город, соответствующий новому способу производства по характеру и размещению средств производства, количеству населения, коммуникациям и организации социальной жизни, быта и культуры, возникает вокруг, за рамками феодального города, превращая последнего в так называемый "старый город" - заповедник архитектуры феодального периода².

По ряду причин в новом способе производства не все старые города получают дальнейшее развитие. Развиваются те города, в которых концентрируются средства производства, характерные для данного способа производства, и люди имеющие соответствующую квалификацию совокупного рабочего для производства материальных и духовных ценностей, необходимых для дальнейшего развития данного способа производства.

1 В.П. Рожин. Законы марксистско-ленинской социологии. М., "Знание", РСФСР, 1969, стр. 20.

2 Это происходит в тех случаях, когда феодальный город не уничтожен в результате войны или пожаров и в строительстве его зданий использованы материалы, обеспечивающие длительное их существование. Примером такого города является Рига, основанная в 1201 году.

Анализ тенденций развития современных городов позволяет сделать вывод, что "исторически сложившиеся хозяйственные и культурные центры имеют непрерывную тенденцию к расширению территории"¹.

Дальнейшее разделение труда, кооперация в рамках одного города и рост удельного веса крупных предприятий вызывает прямое расширение административных границ города. И в этом процессе осуществляют определенные экономические закономерности, так как /во всяком случае до сих пор/ "... всякий рост производительности общественного труда прямо или косвенно в конечном счете связан с ростом масштабов производства и повышением удельного веса продукции крупных предприятий"².

В разных общественно-экономических условиях пределы оптимальной величины предприятий различны. Чем выше уровень развития общества, тем выше концентрация.

О преимуществах концентрации промышленного производства можно судить по следующим данным: в 1968 году в СССР на крупных предприятиях с объемом валовой продукции в десять миллионов и выше рублей, где было занято 55,9 % работающих, производилось 70,8 % продукции. В то же время на предприятиях с выпуском до 5 миллионов рублей в каждом было занято 29,5 % работающих, но они произвели только 17,5 % продукции³.

Как писал К. Маркс, "... если дана известная ступень развития производительной силы, то всегда требуется и определенное пространство..."⁴. К тому же пространство

-
- 1 Н. Некрасов. Проблемы территориальных хозяйственных пропорций. "Коммунист", 1970, № 10, стр. 80.
  - 2 Я. Берри и И. Шилин. Концентрация промышленного производства. "Коммунист", 1970, № 9, стр. 57.
  - 3 Там же, стр. 59.
  - 4 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 25, ч. II, стр. 342.

требуется не только для крупных промышленных предприятий, но и для бурно растущих научно-исследовательских и учебных центров, что вызывается необходимостью в качественно более высоком уровне подготовки людей, участвующих в материальном и духовном производстве, и изменениями в характере труда.

Разделение труда между крупным городом и средними и малыми городами, между городом и деревней вызывает расширение экономического влияния крупного города, в котором происходит развитие главных производительных сил общества. Данный процесс приводит к включению в зону экономического влияния крупного города обширных территорий. Этому фактически способствует и строительство филиалов предприятий за административными границами города.

Одновременно происходит развитие и международного разделения труда, что в условиях машинного производства связано с интеграцией производительных сил - усиливается обмен результатами материального производства, особенно средствами труда и информацией о новейших производственно-технических и научных достижениях. Эти экономические и научные связи осуществляются через государственные каналы. При помощи межгосударственных соглашений осуществляется и международное разделение труда между отдельными системами городов или отдельными крупными городами.

Особенность современных процессов урбанизации состоит в том, что они происходят в эпоху смены капиталистической общественно-экономической формации формацией коммунистической. Поэтому, пытаясь определить будущее урбанизации и особенности города коммунистического общества, мы должны исходить из имеющихся тенденций развития города в условиях научно-технической революции, происходящей как в капиталистических так и в социалистических странах, и предполагаемых результатов ее дальнейшего развития.

Каждая общественно-экономическая формация имеет качественно отличные орудия труда, типичные для нее, стоящие на более высокой ступени по сравнению с орудиями труда предшествующих формаций. Если типичными орудиями труда капиталистической формации являются технологические машины, которыми управляют люди, то для коммунистической формации - автоматические системы и системы автоматизированного управления.

Так как новые орудия труда возникают в недрах предшествующей формации, а строительство социализма началось в условиях, когда сравнительно слабо были развиты производительные силы, то созревание производительных сил будущего общества происходит более или менее равномерно во всех экономически развитых странах. Это отражается на ходе процесса урбанизации. В индустриально развитых капиталистических странах и в государствах системы социализма много общего в современном развитии городов. Сегодняшние особенности урбанизации - это не только влияние общественных отношений, но и влияние разных ступеней и темпов развития урбанизации в ходе процесса создания предпосылок для возникновения коммунистического типа расселения^I.

.В заключении хочется подчеркнуть важность методологических проблем урбанизации. Их разработка позволит создать социологическую теорию урбанизации, которая в свою очередь будет служить методологией для конкретных социальных исследований городов и урбанизации.

I Более подробный анализ проблем возможных перспектив процесса урбанизации требует отдельного рассмотрения.

Ил. ИВАНОВ

К ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ

Проблема адаптации связана с решением научно-теоретических и практических вопросов формирования и функционирования различных видов коллективов и, в частности, с решением такой важной народно-хозяйственной проблемы, как закрепление кадров и повышение производительности труда. Решение этих вопросов в свете проблемы адаптации акцентирует внимание на периоде формирования коллектива или в жизни отдельного человека - на периоде "вживания", приспособления его к новым условиям, к новой среде. Кроме того, при изучении проблемы текучести кадров с использованием понятий адаптации рассматриваются не только факторы, способствующие закреплению кадров на предприятии, но главным образом, факторы, повышающие эффективность труда, способствующие возрастанию общественной активности каждого работника.

Остановимся вначале на некоторых общих вопросах проблемы адаптации индивида к новой среде жизнедеятельности.

Выбор места трудовой деятельности является осознанным актом. Человек, исходя из собственных представлений о своих индивидуальных особенностях, а также групповых нормах и ценностях, имея определенную информацию о различных видах и сферах деятельности, останавливает свой выбор на одной из них. Но даже при самой достоверной предварительной информации, высокой профессиональной подготовке и, казалось бы, полном предварительном удовлетворении личности условиями будущей работы, с момента вступления ра-

ботника в новый трудовой коллектив начинается определенный период знакомства, приурочивания человека к новой среде, к новым условиям жизнедеятельности. Это время, в течение которого происходит первоначальный процесс накопления недостающей информации, можно назвать периодом адаптации к среде деятельности.

Период приспособления или адаптации может быть различной продолжительности, однако, по нашему мнению, он является необходимым моментом при всяком достаточно резком и значительном изменении в условиях взаимодействия индивида и окружающей среды. Адаптация — это такое приспособление, которое оптимизирует деятельность человека применительно к конкретным обстоятельствам и заключается в выработке определенных алгоритмов поведения на основании полученной информации об изменившихся условиях жизнедеятельности¹.

Адаптация к новой среде представляет собой сложное явление, содержащее в себе как приспособление человека на психофизиологическом уровне /как живого организма/ — физиологическая и психологическая адаптация, так и приспособление человека /как общественного существа/ к существующим отношениям, нормам, традициям, новой культурной среде, новому режиму свободного времени и т.д. — социальная адаптация. Успех последней во многом определяется наличием психофизиологической приспособленности, однако нередки случаи, когда несоответствие индивида и среды на физиологическом уровне /например, человек не переносит морской качки/ или на психологическом уровне /долгие месяцы в море угнетают/ может быть подавлено каким-либо сильным мотивом или стимулом, когда человек систематически изо дня в день выполняет работу, которая не отвечает присущим ему психофизиологическим особенностям; работу, которая требует от него насилия над собой. Может быть человек придает ей большое общественное значение и не считает себя вправе оставить ее, может быть эта

---

1 Шибутани Т. Социальная психология. М., "Прогресс", 1969

работа представляется ему почетной или он заинтересован в ней материально¹. Но очевидно, только при условии адаптации на всех уровнях, взаимодействие индивида со средой будет оптимальным и можно будет ожидать высокой производительности труда и высокой общественной активности индивида.

Мы полагаем, что при наличии приспособляемости на психофизическом уровне одним из условий успешной социальной адаптации индивида является реализация мотивов, побудивших человека выбрать данную сферу трудовой деятельности.

Для проверки указанной гипотезы мы использовали некоторые материалы обследования, проведенного среди рыбаков Западного бассейна группой социологов /с участием автора/ кафедры философии и методик конкретных социальных исследований ЛГУ им. П. Стучки. Обследование проводилось непосредственно в районе промысла в Атлантическом океане зимой - весной 1968 года. При обследовании применялись анкетирование, интервьюирование, изучение документов и наблюдение. В данной статье автор использует результаты обследования экипажей 4-х промысловых судов типа СРТ и СРТР.

Трудовая деятельность указанных производственных коллективов имеет ряд специфических особенностей, отличающих ее от деятельности других производственных коллективов. Экипажи средних рыболовных траулеров /СРТ и СРТР/ представляют собой изолированные коллективы, численностью 25 - 27 человек, длительное время /до 5-ти месяцев/ пребывающие в океане.

Эффективность труда рыбаков во многом зависит от физиологической приспособляемости к условиям жизни в море /например, к морской качке/. Длительное нахождение в океане в условиях определенной изолированности небольшого, постоянного в течение рейса коллектива оказывает отрицательное влияние на психологическое состояние членов экипажа. В анкетах и интервью многие рыбаки указывали, что длительное пребывание в море их угнетает. Кроме того, необходимо отме-

---

1 Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. М., "Наука", 1970.

титель, что работа в море предъявляет особенно высокие требования к дисциплине и организованности экипажей рыболовных судов. Уход в море обрекает рыбака на длительную разлуку с родными и близкими, с привычной жизнью на берегу. Выбор океана местом трудовой деятельности сопровождается мотивами, обусловленными достаточно вескими для данного индивида причинами. Поэтому можно ожидать, что от реализации этих мотивов и будет в значительной степени зависеть адаптация человека к условиям труда в море.

При анализе материалов обследования экипажей промысловых судов в качестве общего критерия адаптированности рыбаков к условиям их жизнедеятельности мы приняли степень удовлетворенности работой и планы рыбаков и о продолжении трудиться в море. Для выяснения этого обследуемым были заданы закрытые вопросы: "Как Вы относитесь к вашей работе?", "Сколько рейсов в море еще собираетесь сделать?" и "Если бы у Вас получился вынужденный перерыв в работе, то вернулись бы Вы на работу в море; на Вашу базу; на Ваше судно?" С целью выяснения мотивов, побудивших пойти в море, перед анкетиремым был поставлен полусткрытый вопрос: "Вспомните, пожалуйста, что побудило Вас стать моряком?" Правила анкетирования позволяли указать одновременно 2 или даже 3 мотива.

Удельный вес мотива "желание хорошо заработать" был наибольшим - 61,5 %. Мотив "работа казалась интересной" занимает второе место - 27,3 %; третье место - "желание посмотреть мир" - 21,6 %. "Любовь к морю" указали 15,9 % от общего числа опрошенных. Характерно то, что 22 % из указавших мотив "желание хорошо заработать" указывают и мотив "работа казалась интересной"; 11 % - "любовь к морю" и другие мотивы. Мы полагаем, что наличие нескольких мотивов, побудивших пойти на работу в море, способствует процессу социальной адаптации, при этом, если даже один из мотивов не реализуется, то это не оказывает су-

ществленного влияния на отношение к труду и не вызывает прямого отказа продолжать работу в море.

Для выяснения отношения рыбаков к условиям и организации труда, а также к условиям жизни в море, обследуемым были предложены полуоткрытые вопросы: "Что Вам наиболее нравится в Вашей работе?" и "Что Вам наиболее не нравится в Вашей работе?" В перечне предлагаемых ответов имеются и такие, по которым, в какой-то мере, можно судить о степени реализации мотивов, побудивших пойти на работу в море. К группе с реализованным мотивом "желание хорошо заработать" мы отнесли тех рыбаков, которые на вопрос "Что Вам наиболее нравится в Вашей работе?" ответили - "хороший заработок". Эта группа составляет 39 % от числа указавших мотив "желание хорошо заработать". Ответ "низкий заработок" при вопросе "Что Вам наиболее не нравится в Вашей работе?" указали 41 %.

Анализ материала показывает, что степень реализации мотива "желание хорошо заработать" имеет достаточно тесную связь со степенью удовлетворенности работой. Так, например, 92,2 % рыбаков из числа реализовавших желание хорошо заработать, отметили свое удовлетворение работой /ответы: "вполне доволен", "скорее доволен, чем не доволен" работой/. В то время, как среди рыбаков, не реализовавших вышеуказанный мотив, количество удовлетворенных своей работой составляет всего лишь 36,3 %. Ответы о дальнейшем пребывании в море в зависимости от реализации мотива распределяются следующим образом: 57 % из числа удовлетворенных заработком вернулись бы на судно после вынужденного перерыва в работе; из числа рыбаков с нереализованным мотивом - 37 % не знают, вернулись ли бы они на свое судно; 14 % указывают, что не вернулись бы и 32 % отвечают, что вернулись бы на свое судно после вынужденного перерыва в работе. Однако, следует отметить, что неудовлетворенность заработком, хотя и оказывает влияние на дальнейшие планы рыбаков, однако не влечет за собой прямого отказа продолжать работу в море. Объясняется это, очевидно, следующими

причинами: во-первых, сказывается наличие нескольких мотивов, побудивших пойти на работу в море; во-вторых, как видно из ответов, многие связывают неисполнение своего желания не с условиями работы в море вообще, а с отсутствием надлежащей организации труда и быта со стороны командования судна и особенно со стороны базы /колхоза/, которой принадлежит данный экипаж. Поэтому переход на другую базу /колхоз/ или судно поможет, по мнению многих рыбаков, реализовать стремление хорошо заработать. Это вызывает текучесть кадров между судами, базами и продолжается до тех пор, пока человек не найдет подходящих условий для реализации своего мотива или изменит ему, т.е. или уйдет на берег, или закрепится в каком-либо экипаже. Этот период по нашим данным может длиться у рыбаков до 2 - 3 лет.

Более половины рыбаков из числа реализовавших мотив "желание хорошо заработать" и удовлетворенных работой все же на вопрос - "Как долго собираетесь ходить в море?" - отвечают - "не знаю". Рыбаки этой категории находятся как бы в состоянии неустойчивого равновесия и могут при стечении неблагоприятных обстоятельств уйти на берег, однако способны и продолжать еще долгие годы работу в море, но вряд ли у них будет высокая эффективность труда. При выяснении причин такого неустойчивого и, очевидно, неадаптированного состояния выяснилось, что около 60 % рыбаков из числа указавших этот ответ /"не знаю"/, отмечают, что долгие месяцы в море их угнетают. Кроме того, у 66 % рыбаков / из того же количества/ стаж работы в море не превышает трех лет. В то время, как 36,5 % рыбаков, неудовлетворенных заработком, но со стажем свыше 4-х лет, указывают, что вернулись бы на работу в море после вынужденного перерыва.

Анализ данного материала позволяет сделать некоторые выводы:

I/ Между реализацией мотива и степенью удовлетворенности работой наблюдается достаточно тесная связь, обуславливающая эффективность труда и, следовательно, степень адап-

рованности личности к среде трудовой деятельности.

2/ Наличие у человека нескольких мотивов, побудивших его выбрать данную среду, облегчает его приспособление к этой среде.

3/ Отсутствие психофизиологической адаптации затрудняет социальную адаптацию, снижает эффективность труда.

4/ Можно предположить, что процесс приспособления у рыбаков завершается в первые 2 - 3 года работы в море. За это время некоторая часть невжившихся в необычные условия уходит на берег, другая, реализовав свои устремления, или изменив им, остается работать на судне.

5/ Процесс адаптации личности через реализацию мотивов, побудивших выбрать данную сферу деятельности, необходимо рассматривать в комплексе с основными характеристиками личности в условиях конкретного коллектива.

O. Pavlovs

DAŽI SVARĪGĀKĪE ESTĒTISKĀS AUDZINĀŠANAS PRINCIPI

Estētiskā audzināšana atrodas pedagogijas un estētikas saskares punktā. Tas nozīmē, ka tās teorijai jābalstās uz abu šo zinātņu jaunākajām atziņām, un, kaut gan pedagogija atšķiras ar to, ka tās metodes un līdzekļi orientējas uz kādu konkrētu audzēkni, bet estētiskā audzināšana savā lielākajā daļā domāta masu auditorijai, un tai visbiežāk noder sociālās psiholoģijas un komunistiskās audzināšanas likumi, estētikas un skolu pedagogijas mijiedarbība varētu būt vēl ciešāka.

Novērtējot šīs dienas stāvokli darba lauku estētiskajā audzināšanā, uzskatām par nepieciešamu uzsvērt tieši šo mijiedarbību. Pedagogijai vēl dziļāk jāapgūst estētikas teorija, kuras pamatstāzes visos skolu darba praktiskajos posmos vēl nebut nātieks pareizi izprastas un pilnībā izmantotas, savukārt masu estētiskajā audzināšanā vairāk jāsmej no cilvēces pedagogisko atziņu un principu pāra. Mūsu kultūras un izglītības darbinieku armijas entuziasms jāapbruņo ar lielāku teorētisko mērķtiecību.

Šāda atzīpa liek vēlreiz pārvērtēt dažus masu estētiskās audzināšanas teorijas jautājumus pedagogiskā aspektā un izskatīt dažas tradicionālas estētiskās kategorijas kā personības veidošanas sistēmas elementus. Sabiedrisko zinātņu izpēte mūsdienās nav vaiņš iedomājama bez sistēmu funkcionālās pieejas, ar kuru labāk izgaismojas apkārtesjās īstenības estētiskās apguves vēsturiskā un funkcionāli pastāvīgā izcelšanās no radoša darba un dziļāk atklājas personības ikdienas estētisko attieksmju kopsakarī ar pašas personības

izaugsmi.

Estētiskās audzināšanas darba pilnveidošana vispirms ir jāsāk ar gala mērķa - estētisko attieksmju - būtības izpratni, bet pēc tam jānoskaidro, kāda sabiedriskā funkcija šim cilvēciņi bagātām un universāli plašām attieksmēm ir jāveic personības attīstībā.

Estētisko attieksmju emocionālais raksturs un šī pārdzīvojuma nesavtība liecina par cilvēka pašapstiprināšanos pasaulē, par sabiedrības un cilvēka brīvības robežu paplašināšanos. Estētisko jūtu izcelšanās, pati estētisko attieksmju būtība saistīta ar cilvēka jaunradi. Visas mūsu estētiskās emocijas un vērtējumi ne tikai atspoguļo jaunrades praksē vēsturiski iegūto visas cilvēces brīvības mēru, bet savā sociālā funkcijā kalpo jaunrades vajadzībām, stimulē un attīsta to. Kā rezumē L.Stolovičs, estētiskais simbolizē to, kā "cilvēce apmierina vajadzības pēc jaunrades brīvības"¹. Estētisko tāpēc vērtējam kā garīgo vērtību un saucam par mēru, kas rāda cilvēka varu pār pasauli, par dabas īpašību cilvēciskās izpratnes un apguves pakāpes mēru. K.Markss zīmīgi teicis, ka cilvēks darbā izmaina ne vien dabu, bet arī savu personisko iedabu², tātad darbs, jaunrade ir gan nosacījis un nosaka estētisko attieksmju rašanos, gan arī rada apstākļus vispusīgas personības estētiskajai audzināšanai. Katrai parādībai skaistuma vērtība rodas tikai tad, ja šī parādība reizē palīdz visu labāko cilvēka spēju un spēku atklāšanai. Jaunrade un tās izraisītās estētiskās attieksmes ir ne vien spēcīgs generators cilvēka harmoniskai attīstībai, bet pa daļai kalpo arī par attīstības mēru un savdabīgu kritēriju.

Kopš parādījies V.Šackas formulējums par estētiskās audzināšanas trīs uzdevumiem - prast uztvert un novērtēt skaisto īstenībā, pazīt un iemīlēt mākslu, prast radīt

1 Л.Столович. Прекрасное. В кн.: "Природа и функции эстетического". М., 1968, стр.185.

2 К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения, т.23, стр.189.

skaistumu dzīvā, akcents mūsu teorētiskajā literatūrā jūtami sācis pārvietoties no pagātnē mantotā šauri tradicionālā mākslinieciskās audzināšanas uzdevuma uz trešo posmu - praktisko estētisko vērtību jaunradi, izvirzīdams šo aspektu priekšplānā. Konsekventi aizstāvot marksistisko tēzi par jaunrades būtisko lomu cilvēka attīstībā, pie cita slēdziena arī nevarēja nonākt, un tas jāievēro vēl konsekventāk, jo nākotnē personības radošā aktivitāte un ar to saistītā estētiskā kultūra kļūs par vispārēju normu.

Jāpiezīmē, ka mēs jaunrades darbību vienu pašu kā tādu neuzskatām par galveno estētiskā kritēriju, taču jaunrades būtību dažkārt iztulko arī citādāk.

Piemēram, padomju estētikā ir pazīstama S. Goldentrihta, L. Pažitnova un citu t.s. "ražošanas koncepcija", kas marksistisko estētiskās jaunrades tēzi tulko burtiski, vienpusīgi, kā "priekšmetisku darbību". Tajā nav ievērota estētiskās jaunrades ciešā saikne ar attīstītu intelektuālo darbību un estētiskām spējām. Jebkuru jaunu cilvēka roku veidojumu kļūdaini pielīdzina daiļdarbam, katru ražošanu - daiļradei.

Jaunrades koncepciju var tulkot arī ideālistiski, ko vērojām aizrobežu skolu estētiskajā audzināšanā. "Brīvās jaunrades" rezultātā ASV skolēnu zīmējumos valda abstrakcionistiski opusi, no kuriem pilnīgi izdzītas reālās estētiskās izjūtas. Pilnīgi pretēja ir t.s. pragmatiskā teorija, kura estētiskās audzināšanas nodarbības vērtē gan drīz tikai no kulturāla pircēja veidošanas viedokļa vai arī pārvērš tās par kaut ko līdzīgu poligonam, kur veidojas zinātniskās vai ražošanas jaunrades spējas.

Ne vienam, ne otram šādam estētiskās jaunrades tulkojumam nevar piekrist, jo estētiskajās attieksmēs personībai rodas raksturīgā savdabīgā nesavtība, kura spilgti izteic, cik brīvi personība sajūt cilvēces radošās brīvības mēru, pārvarot personiskā pašlabuma jūtu un šauru materiālo vajadzību pretestību ārpusaules apguves procesa gaitā. Estē-

tiskā nesavtība ir intīms un reizē sociāli bagāts pārdzīvojum, kas rāda, cik liela mērā personības estētiskais jaunrades brīvības mērs brīvi sakļaujas ar sabiedrisko mēru, ar progresīvajiem sabiedriskajiem ideāliem un uzskatiem.

Kopumā par estētisko audzināšanu var saukt tādu mērķtiecīgu pasākumu sistēmu, kas palīdz veidot vispusīgi un harmoniski attīstītu personību, kura tiecas un kura spēj gan uztvert, gan pārveidot pasauli pēc skaistā kritērijiem. Šādi personībai ir vajadzība iegūt arvien jaunus nesavtīgus estētiskos pārdzīvojumus, apliecinot vēlēšanos sasniegt vēl augstāku jaunrades brīvības pakāpi. Estētiski attīstīta personība aktīvi atsaucas uz katru dzīves parādību, paceļot arvien augstāk savu dzīves izzīpas un jaunrades izjūtas līmeni, un viņa nemītīgi vairo skaistumu savās sabiedriskajās attieksmēs kā sociālu un reizē dziļi izjustu personisko vērtību un nepieciešamību.

Estētiskā audzināšana prasa izmantot visas konkrētās objektīvās iespējas, ražošanas attiecības, visu esošo kultūru, lai pilnveidotu estētiskās attieksmes starp personību un vidi. Sociālistiskā iekārta paver šim svarīgajam uzdevumam reālas iespējas, tāpēc vēl aktuālāks kļūst jautājums par šī darba rūpīgāku un sīkāku plānošanu. Nevar nepiekrīst tiem autoriem, kuri uzskata, ka mūsdienu estētiskās audzināšanas teorijā ir izzināti tikai paši galvenie, visabstraktākie mērķi, bet bez tiem vajadzīgi kādi t u v ā k ā s n ā k o t n e s modeļi, kas konkrētāk atklātu tuvākos mērķus un atļautu plānot attiecīgas audzināšanas formas un līdzekļus. Pēc mūsu domām šādi modeļi jāveido uz zināmu p r i n c i p u pamata.

Kāpēc principu izdalīšana liekas sevišķi nepieciešama tieši estētiskās audzināšanas plānošanā un sistematizēšanā? Galvenais arguments te ir estētisko attieksmju intīmais un brīvais radošais raksturs, kas sevišķi spilgti atklājas mākslas daiļradē un uztverē. Šī sfēra, kā teica V.I.ļepins,

vismazāk padodas "mehāniskai nivelēšanai". Estētiskās jaunrades konkrētās formas nekad nevarēs pilnīgi noteikt nekādi strikti normatīvi un priekšraksti, tāpēc par svarīgu estētiskās audzināšanas teorijas nodaļu jāklāst tieši principu izklāstam.

Par principiem pieņemts saukt pašas svarīgākās pamattēzes, kas neļauj novirzīties no galvenā, uz kuru pamata veidojas zināma konkrēta metodika, izvēlēti konkrēti līdzekļi. Dažu mūsu izdalīto principu ierobežotais skaits nenozīmē, ka tos nevarētu sadalīt vēl sīkāk, tomēr pārmērīgi analītiska pieeja varētu novest pie bistama sliekšņa, kur principi jau sāk pārvērsties par noteikumu sarakstu un tādējādi bremsēt to radošo pielietojumu. Estētiskajā audzināšanā par principiem līdz šim runā nedaudz darbos, toties pedagogijā tie sastāda neatņemamu un pārbaudītu teorētisko nodaļu, tāpēc daudzus pedagogiskos principus varam sekmīgi iekļaut masu estētiskās audzināšanas teorijā.

Pavisam izdalām šādus galvenos principus, kuri konkrētīgā audzināšanas mērķi un uzdevumus idejiski sociālā, estētiski gnozeologiskajā un vispārpedagogiskajā aspektā: partejiskuma un sociālās lietišķības, demokrātisma, sabiedrisko sakaru un nodalīšanās, estētiski emocionālais, jaunrades aktivitātes, jaunrades situāciju veidošanas, daudzpusības un didaktiskie principi.

Protams, principu izdalīšana prasa abstrahēšanos no to reālās mijiedarbības, jo praktiski nekādi nav iespējams atraut, piemēram, emocionalitāti ne no viena pārējā estētisko attieksmju raksturojuma, vai partejiskumu no mākslinieciskās daiļrades.

Nav arī iespējams to sakārtojums hierarhijas veidā, jo katrs princips atspoguļo savu audzināšanas aspektu. Principu izdalīšanu vispār diktē tikai nepieciešamība pātrināt estētiskās teorijas iedarbību praktiskajos posmos, nepieļaut atsevišķas tukšas vietas audzināšanas sistēmā, nevis formāli apsvērumi.

Pirmie trīs ir idejiski sociālie principi. Izstrādājot tos, estētiskā audzināšana var balstīties uz V.I.ļeņina teorētiskā mantojuma, kas veltīts darbaļaužu komunistiskajai audzināšanai un kuru caurstrāvo ticība masu jaunradei, entuziasmam, tautas talantiem, vārdu sakot, subjektīvajam faktoram sociālistiskajā sabiedrībā.

Principu vidū vispirms jāmin partejiskuma un sociālās lietišķības princips. Tas rāda virzību, vidi un tendenci, kurā jaunrade iegūst istas estētiskās vērtības nozīmi, jo katrai jaunradei vērtība ir tikai tāpēc, ka tā prot būt šķiriska un kalpot sociālajam progresam. Sabiedriskā vērtība un ideāli nosaka indivīda estētiskos mērus. Arī eksistenciālisma uzskata cilvēku par darbīgu būtni, bet šī darbība (te slēpjas šis filozofijas viena principiāla atšķirība no marksistiskās) ir tikai individuāla un subjektīva. Ž.P.Sartrs raksta, ka cilvēks var būt tikai tāds, kādu viņš pats sevi izveidojis; tādējādi eksistenciālisti cilvēka aktivitāti apskata kā absolūti autonomu. Šis viedoklis ir tipisks buržuāzisko teorētiku ceļš iluzorai bēgšanai no reālās īstenības. Mēs turpretī cilvēka stiprumu redzam kolektīvā mērķī.

Parteiskuma princips estētikā, ko uzsvēris V.I.ļeņins, jau guvis zināmu atspoguļojumu estētikas teorijā, tāpēc griezīsim uzmanību uz šī principa otru daļu - saikni ar dzīvi, ar praktisko komunisma celtniecību, ar komunistiski partejisko lietišķību. Šie svarīgie sabiedrisko attiecību aspekti spilgti atspoguļojas estētiskajās attieksmēs pret praktisko dzīvi. Ikdienu darba skaistums ir gan tā sociālā nozīmība, gan arī sociālo mērķu pievilkība, kas tālāk var dzīt bagātus estētiskās attieksmes un sociālās nesavtības asņus. V.I.ļeņins mācīja saskatīt ikvienā jaunās dzīves solī ne tikai aizraujošo nākotnes plānu paņosu, bet arī reālu lietišķību, ar kādu jāpārvar ikdienas konkrētās grūtības. Bet no lietišķības ļeņinskās apjautas izaug jauna sociālistiskās estētikas koncepcija par brīvās iekšējās disciplīnas skaistumu, kura avoti ir ne tik daudz

atsevišķās varonības izpausmēs, cik "ikdienas masveida darba neatlaidīgajā un pašā grūtākajā varonībā"¹. Ikdienišķums nav nekas pretējs estētiskajam, jo pēdējais izceļas uz praktiskā darba genētiskā pamata. Kultura, kā aizrādīja V.I.ļepins, ir tikai tas, kas jau pārgājies pieradumā un ko nevar iegūt tikai ar "energiju, piespiešanos vai izdarību vien"². Bez rūpīgas iepriekšējās sagatavošanās nevar notikt neviens pavērsiens vēsturē. V.I.ļepins vairākkārt uzsvēris mākslas organizējošo, praktisko funkciju. Viņš izteicies par krievu literatūru, par monumentālo propagandu, par strādnieku dziesmu jūtama mākslas lielā nozīme revolucionārajā kustībā. "Ikdienas darba varonība" - tas ir praktiskā darba ļepiniskais vērtējums ar estētisku kategoriju.

A.Makarenko mācīja strādāt lietīšķi, bet gaišās nākotnes perspektīvas vārdā, un šeit ir viņa pedagoģiskās skolas principiāla atšķirība no "tīras estētiskās audzināšanas", kas pēc apgaismotāju tradīcijas iesaka audzināt ar izglītošanu un labiem piemēriem, daiļliteratūras vai mūzikas tēlu iespaidiem vien. Ievērojamais pedagogs teicis, ka, rīkojoties akurāti, stingrā un varbūt pat skarbā noteiktībā un apdomāti, cilvēks parāda vairāk skaistuma un dzejiskuma nekā ar dzejisku nekārtību.

Revolucionārais latviešu dzejnieks Rainis pārdomās par sociālistiskās nākamības cilvēku saka: "... nav jābaidas par to, ka viss kļūs pārāk skaidrs, pazīstams, līkumos iekļauts, ka zudīs romantikas skaistums un noslēpumainība. Mums drīzāk jābaidas par to, kā mēs spēsim uztvert visu bezgalīgo savā sīkajā izpratnē"³.

Minētais princips noraida mākslas darbu vai praktisku pasākumu, kurā ar ārējo ietērpumu, estētiskās originalitātes

1 В.И.Ленин о литературе и искусстве, стр. 412.

2 Там же, стр. 436.

3 J.Rainis. Nākotnes cilvēks, (1896-1897), RVLM, inv.Nr. 59034.

dēļ tīktu alēpta vai pat estētiski cildināta kūrība, nekārtība, organizatoriska neprasme. Estētiskais tiecas pēc patiesības un lietiskības arī šeit, kaut tā būtu ikdienišķa ārējā formā.

Estētiskajam lietiskības principam vienādi sveša ir tiksmīnāšanās ap seklu ārēju skaistumu un sīki praktiskie apsvērumi par personīgo labumu. Arī N.Krupskaja mācīja sociālistiskā kolektīva dzīvi veidot daudzkrāsainu un bagātu, neplānojot nekādus īpašus teatrālus uzvedumus. Tā vietā jāvērsē krāšņāka pati lietiskā ikdiena.

Demokrātisma princips savukārt stāv nomodā par estētisko vērtību sadali un pieejamību masām. Demokrātiskums atspoguļo prasību ievērot sociālistiskās iekārtas galveno ieguvumu - sociālo vienlīdzību. Pastāvošie pretstati starp pilsētu un laukiem, fizisko un garīgo darbu, starp atsevišķu cilvēku spējām liek arvien ievērot estētiskajā audzināšanā šo principu. Šodien var saasināties problēma par mākslas pieejamību, nevis sadali. V.I.ļepins kategoriski uzsvēra, ka darbaļaudis ir nopelnījuši tiesības pēc īstas, lielas mākslas. Tomēr vēl pastāv nevienlīdzība nopietno un vieglo mākslas žanru patēriņā.

Pa daļai šīs problēmas risinājums rodams nesaraujamajā mijiedarbībā starp sabiedrības estētiskajām vērtībām un indivīda personiskajām uztveres ievirzēm, par ko runā svarīgais sabiedrisko sakaru un nodalīšanas princips.

Sociālizācija un nodalīšanās ir nozīmīgākā dialektiskā likumsakarība, kas raksturo sabiedrības un indivīda savstarpējās attieksmes. Estētiskais princips ir šīs pretrunu vienības modifikācija. Sociālizācijas procesā indivīds apgūst sabiedrības kultūru. Sociologi uzskata, ka tas ir obligāts sabiedrības pastāvēšanas noteikums, tomēr sociālās prasības jānodod, neapslāpējot indivīda pašapstiprināšanos, nodalīšanos. Egoisms kā individuālisma pazīme var tikt pārvarēts tikai ar egoismu komunistiskajā izpratnē, rakstīja K.Markss.¹ Viņam pieder arī vārdi, ka tikai kolektīvā

¹ К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения, т.27, стр.11-12.

cilvēks var attīstīt savas individuālās spējas¹. Sabiedrisko sakaru un indivīda nodalīšanās dialektika prasa šajā pretstatu vienībā balstīties uz kolektīvo, neapslāpējot individuālo.

Šajā estētiskās audzināšanas principā izpaužas divu estētiskās audzināšanas funkciju pretstatu vienība: sabiedrībai nozīmīgo estētisko vērtību orientāciju veidošana (sevišķi estētisko ideālu veidā) un individuālo estētisko spēju izkopšana. Cilvēces vēsturē atkarībā no konkrētām vajadzībām ir izvirzījusies priekšgalā gan sociāli normatīvā, gan individuālā puse, un socialismā abas puses tiecas uz saplūšanu. Pretēji šai dialektiskajai pieejai dažreiz tomēr sastopam arī uzskatus, it kā estētiskajā audzināšanā būtu jāizdara tikai ideāla iemacišana, nepemot vērā, ka sabiedriskais ideāls tiek subjektīvi saskapots ar indivīda nosliecēm un spējām.

Mākla ir visiedarbīgākais un universālākais šī principa īstenošanas līdzeklis, jo tā spēj nodot un padarīt personiski tuvu sabiedrisko pasaules izpratni un izjatu. Šeit estētika pamatoti saskata mākslas specifisku funkciju. Bet būtu kļūda, ja mēs neievērotu visas vides, visu estētiski nozīmīgo parādību ietekmi, jo, saskaroties ar tām, cilvēks mūcās kļūt par cilvēku.

Piezīmēsim, ka estētiskā socializācija notiek tikai tad, ja personība uztver dotās kultūras nozīmīgumu ar visām savām jūtām. Kultūra, kā tēlaini izteicies argentīniešu filozofs E. Agosti, "... nav tikai zināšanas, bet arī kaislība, tā ir mīlestība"². Tāpēc loģiskajā analīzē izdalām un praksē vienmēr īpaši uzsveram estētiski emocionālo principu. Hedoniskais moments nav atraujams no estētiskā atspoguļojuma, pati estētiskā emocija nes sevi mākslas darba ideju, tā ir mākslinieciskā izziņa un nekādā ziņā nav uzskatāma par teorētiskās izziņas ārējo ietērpu. Arī

¹ К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения, т. IV, стр. 447.

² Э.Агости. Нация и культура. М., 1963, стр. II3.

V.I.ļepins, pats izjutis "īstas, lielas" mākslas cildeno iespaidu, visur izceļ estētiski emocionālo momentu kā neatvietojamu pamatkomponentu mākslas darba struktūrā. Atcerēsimies viņa apbrīnas pilnos vērtējumus par Čerņiņevska "Ko darīt?" un Bēthovena mūziku. Tas sajūtam arī ļepiniskās estētiskās audzināšanas programmas dokumenta - sarunas ar K.Četkinu - tēzēs, ka mākslai jāapvieno masu jūtas, domas un griba; jāpaceļ tās¹.

Taču nav retums, ka mākslu un estētisko audzināšanu uzskata par greznumu. 19.gs. estētikai uzbruka J. Herberts un H. Spensers, arī mūsdienās literatūras mācīšana skolās joprojām bieži vien līdzinās vairāk vēstures nekā estētiskai disciplīnai.

Zināmās sabiedrības grupās tieksme pēc skaista vēl ir šaurš sociālā prestiža jautājums, pakļaušanās vadošajai, bet ne labākajai gaumei, modei, tā vēl nav personiska iekšējā vajadzība pēc augstvērtīga estētiskā pārdzīvojuma.

No funkcionālā viedokļa svarīga ir jaunrades aktivitāte kā būtiska estētisko attieksmju pazīme un kā galvenā audzināšanas metode. Šī pazīme raksturo marksistiskos uzskatus gan par cilvēka izaugsmes faktoriem, gan viņa atspoguļošanas spējām, gan par estētiskā filogēzei.

Jaunrades aktivitāte ir viens no ļepiniskajiem sociālisma celtniecības principiem. V.I.ļepina darbos viscauri skan radošā darba patosa augsts novērtējums. Viņš mudina kultūras darbiniekus pastāvīgi ieklausīties, kā ļaudis uztver jauno, cik viņi ieinteresēti piedalās agitācijas pasākumos un pašdarbībā. Pēdējo V.I.ļepins saprata visplašākajā nozīmē, kā spēka un entuziasma visspēcīgāko izpausmi visās jomās.

Grāti pārvērtēt ļepinisko norādījumu nozīmi estētiskajā audzināšanā. Tie aicina sākt apzinīgu cīņu par pasaules pārveidošanu, kas visvairāk palīdzēs izmainīties pašam cilvēkam. Šis princips vēršas pret ikdienišķību, apstāšanos

1 В.И. Ленин о литературе и искусстве, стр.667.

attīstībā, ko latviešu padomju dzejā dziļi ieteicis jēdziens - nerimtība. Cilvēka vajadzība pēc jaunrades, uzsvēris Furjē, ir viena no viņa trīs "lielajām kaislībām"¹.

Jaunrade nebūt nevar pastāvēt bez emocionālības, tā sākas ar iekšēju emocionālo pacēlumu, un tāda ceļa personība iegūst spēcīgu stimulu uzsākt pašaudzināšanos, kas ir viens no masu audzināšanas vēlamajiem mērķiem. Ar pašaudzināšanos un pašizglītību sākas individa un sabiedrības interešu saskāpe, personības socializācija.

Piemēram, Padomju Savienības skolās pēdējos gados veiksmīgi pielieto relatīvās solmizācijas metodi mūzikas stundās (Z.Kodai sistēma). Tās priekšrocība ir mūzikas elementu mācīšana darbībā, ritmu aktīvi apgūstot kopā ar dziedāšanu, intonāciju un nošu lasīšanu. Tas pats sakāms par programmētās apmācības metodēm citos priekšmetos. Estētiskā iedarbība šeit nav tik daudz pašas vielas (fizikas, svešvalodas) estētiskajās kvalitātes, cik stundu struktūra, organizācija, radošā virzība pretim izziņamajai patiesībai, pierādījumu loģiskā mērķtiecība un pilnība.

Skolotāja radošā loma te varbūt nav redzama tik spilgti, bet tā būs jūtama skolēnu radošā darba rezultātos, kā tas ir dirigenta vai režisora darbā.

Jaunrades aktivitāte ir kritērijs, kas palīdz noteikt, vai dotā situācija vispār audzina estētiski, un vēsturiski konkrēts kritērijs. Nav iespējams visas parādības mērot ar vienu absolūtu "vispārvēsturisku" vai arī ar vienu kopēju "šīsdiēnas" mēru, jo par kultūras kritēriju uzskatām ne vien to, kas sarazots un iegūts materiālo vai garīgo vērtību krātuvēs, bet cik liela mērā plašas masas piedalās kultūras radošā apguvā. Jaunrade, kas pēc K.Marksa domām ir vislielākā cilvēces bagātība, piedalās divi vienlīdz nozīmīgi procesi: eiristiskais un vērtējošais.

Neviens jaunrades akts nevar iesākties bez informācijas

¹ Эстетика и искусство. М., 1966, стр.261.

par priekšmetu, tas ir, vērtējuma par doto situāciju. Jaunatklājumi nevar rasties bez kļūdām, meklējumiem, re-produktīvās darbības, kas ir priekštecis produktīvajai. Ir iespējamas arī nejausības, kļupieni, pat apstāšanās. Tāpēc jaunrade var būt arī mazāk produktīva ārēji, bet radoša būtībā, uztverē un vērtējumā. Arī mākslas darba uztvere vien var būt radoša savā līmenī, ko nosaka ne vien objektīva vērtība, bet arī uztvērēja īpašības. Izpildītājmākslās autora doto tēlu interpretācija ir jaunrade jau augstākā eiristiskajā līmenī, bet visaugstāko originalitātes pakāpi prasa komponista vai rakstnieka daiļrade. Tie ir dažādi, vēsturiski noteikti kritēriji, un šādā izpratnē nezd atšķirība starp mākslinieka un publikas jaunradi, bet viena neiegūst arī absolūtu pārākumu pār otru sfēru, kas sastopama dažās buržuāziskajās un pat māsmaļu estētiskajās koncepcijās.

Šajā sakarā skaidrību var ienest K. Marksa norādījums, ka nākotnē jaunrade paredz cilvēka spēju attīstību, neievērojot nekādus iepriekšējus mērogus, jo tai pastāv vienīgi tie priekšnosacījumi, ko uzlikusi iepriekšēja vēsture¹. Jaunradei tāpat ir tikai vēsturiski konkrēti mēri.

Viena no jaunrades izpausmēm ir radoša domāšana, kas tuva estētiskajai iztēlei. Šis spējas ir svarīgs nosacījums jebkurai darbībā. Ar iztēli cilvēks tver būtisko pēc atsevišķām ārējām parādībām, iztēle palīdz uzzināt veselo pēc tā daļas, pārmet asociāciju tiltus no individuālās uz sociālo pieredzi, labāk izprotot lietu sabiedrisko jēgu un estētiskās vērtības. Mākslas tēlu spilgtais metaforiskums nereti rosina izgudrotāja radošo iztēli, citreiz tas māca vienkārši it kā iejusties, nostāties citu personu vietā, bet tas jau ir solis pretim estētiskām attieksmēm sadzīvā. Bez iztēles nav iedomājams paverst sev estētiski tuvu cilvēces pagātnei, izrauties no ikdienas šaurības vai birokrātisma tagadnē, uzsākt aktīvu cīņu par krāšņāku nākotni.

¹ K. Маркс. Формы, предшествующие капиталистическому производству. М., 1940, стр. 20.

Savdabīgs ir jaunrades situāciju veidošanas princips, kas savu pamatojumu ieguvīa pedagogijā un komunistiskajā audzināšanā. Darbā "Padomju varas kārtējie uzdevumi" V.I. Ļeņins rakstīja, ka jānācās atrast masās "talantus, ... uzmuntrināt tos, un nostādīt uz kājām, izvirzīt"¹.

Pedagogijā jau sen pārbaudīts un nostiprinājies uzskats, ka audzinātājam jācenšas radoši piemērot esošos apstākļus, lai veidotos attīstībai vislabvēlīgākās jaunrades jeb problēmu situācijas. Par to raksta arī jaunākie komunistiskās audzināšanas metodikas pētījumi².

Socioloģija un kibernetika plaši izmanto "konkrētās situācijas" vai "problēmu situācijas" kategoriju, ar ko apzīmē visu apstākļu un pretstatu, objektīvo un subjektīvo, kopumu. Neviena pētījums nevar notikt bez vispusīgas informācijas par veicamā uzdevuma noteikumiem, bez kā grūti izvēlēties pareizo rīcības stratēģiju. Līdzīgi tam tāda pašā nozīmē mākslas socioloģija lieto mākslinieciskās uztveres jēdzienu. Estētiskās attieksmes apstākļu kopuma apzīmēšanai arī var izdalīt estētisko emocionāli radošo situāciju, kurā ietilpst visi objektīvie un subjektīvie dotumi, kas piedalās attieksmē. No objektīvajiem elementiem liela nozīme ir sava laukmeta estētiskajiem sabiedriskajiem stereotīpiem, kas, piemēram, izpaužas rūpniecības priekšmetu māksliniecisko kvalitāšu vērtējumos. Situācijas subjektīvo pusi raksturo estētisko spēju dziļums, personiskā ieinteresētība un pieredze, piemēram, pieaugušajam ir pavisam cits estētiskais vērtējums pat par savas dzimtenes dabu nekā bērnam.

Šo jaunrades caurstrāvoto situāciju, kurā varētu notikt personiski ieinteresētas un aktīvas estētiskās attieksmes, var un vajag iepriekš veidot, paredzēt, organizēt. Šādā metodiskajā papāmiēnā spilgti izpaužas subjektīvā faktora loma. Arī Padomju Savienībā un citās sociālisma zemēs tiek

1 V.I. Ļeņins. Raksti, 38.sēj., 93.lpp.

2 Проблемы личности. Вып.2. М.,1970, стр.11.

arvien biežāk izteikti priekšlikumi par kultūras dzīves radošo pasākumu plānošanu, lai rastos labvēlīgas situācijas personības estētiskajai izaugsmei, daiļradei, atpūtai. Viena no izplatītākajām jaunrades situācijām ir sacensība, kuras organizācija arī prasa zināmu meistarību. Sacensība pakļauj dalībniekus vienotam mērķtiecīgam ritmam, un praktiskā estētika nedrīkstētu paļaut garām šai efektīvajai audzināšanas formai.

Nākamais, daudzpusības princips, mūsdienu estētikā cieši sasaucas ar antīko kalokagatijas principu. Uz estētisko apziņu var pilnīgi attiecināt zīmīgos K.Marksa un F.Engelša vārdus, ka indivīdam, kura dzīvē valda daudzpusīgas attiecības, arī domāšanu "raksturo tāda pati universalitāte, kāda raksturo... katru viņa dzīves izpausmi"¹.

Estētiskās daudzpusības problēma sadalās trīs aspektos: nepieciešamība pilnveidot visas estētiskās uztveres un sajūtas, indivīda spēju daudzpusīgā socializācija, mākslas veidu sintēze.

Mūsdienu fizioloģija liecina, ka ikviena mūsu sajūta ir savstarpēji koordinēta ar citām sajūtām, kaut arī cilvēks to var arī pats neapzināties. Estētiskajai audzināšanai jāvadās no prasībām pēc estētisko attieksmju fizioloģiski universālās daudzpusības, kurā tiktu ievērota gan redzes, gan dzirdes, telpiskās un motoriskās, pat vispārējās lab-sajūtas emocijas. Atņemiet to nost, un no cilvēka estētiskajām attieksmēm paliks to mākslīga ēna. Abstrakti "tīrs" estētiskais nekad nevar būt, ņemot vērā, ka estētiskais mīt ne tikai mākslā, bet tā ir visas dzīves pilnības izjūta. Tā rodas visās attieksmēs, kurās vien cilvēks izjutis savu radošo spēku. Vai pianists, tēlnieks, balerīna tāpēc neveic arī smagu fizisko darbu?

Fizisko spēku rotāļa, uzturēšanās dabas vidū vienmēr rada arī garīgu atslodzi, bet ievērojama loma estētiskās uztveres pilnveidošanā joprojām paliek arī mākslai, kas

¹ K.Marksa un F.Engelša. Vācu ideoloģija.R., LVI, 1957., 288.lpp.

papildina viena indivīda aprobežoto pieredzi, apbrūnodama to ar sociālo estētisko pieredzi. Mākslinieks burtiski sugestē savu publiku ar estētisko uztveru daudzpusību un dziļumu. Mums savas republikas daba arī ir kļuvusi vēl tuvāka, pateicoties meistariņajām V.Purviša gleznām un A.Upiša tēlojumiem.

Uztveres metaforiskums, ko audzina māksla, atļauj saplūst ar visas cilvēces estētisko pieredzi, bagātināt sevi ar sociāliem vispārinājumiem. Tā ir viena no svarīgākajām kultūras pazīmēm.

"Kāda laime skaistumu redzēt", izsauca Rainis kādā no savas dienasgrāmatas lappusēm, - "debess krāsas, puķu divainās formas, smarža... redzēt skaistu seju, redzēt vien jau nav maz..." Patiesa laime, raksta tālāk dzejnieks, ir tajā sajūtā, kad visu pasauli var ņemt sev kā dāvanu¹.

Daudzpusības princips prasa, lai vispusīgu personību veidotu visi mākslas veidi un žanri, lai kāds modernais, modē nākušais žanrs neaizturētu objektīvo vajadzību pēc daudzpusīgas emocionālās informācijas. Reizē jāreķinās ar katras personības neatkārtojamo individualitāti.

Bet gadās arī otrādi. Rodas vēl kaujnieciski teorētiski, kas gatavi cīnīties pret viņiem svešu gaumi, neievērojot nekādu estētisko logiku. Viņi nolād "dārdošo dzešu", kuru pat raidot "dienu no dienas", un vai gan ne tāpēc, piemēram, Novosibirskā ļaudis sākuši mazāk apmeklēt operu, ka tās foajē starpbrīžos no blakus zāles atskanot tas "graujošais", kas iznīcina klasiskās "nemirstīgās mūzikas burvību"². Viņi pat nepamana, ka bijuši tikpat kā klat pareizajam izskaidrojumam par vieglās mūzikas izplatību: viendienīte estrāde (piezīmēsim, biežāk gan sentimentālāka tērpā nekā dārdošā), domāta tikai ikdienai, tā ir ikdienas visjutīgākais liriskais adapters. Turpretī klasikai, lielām

1 Literārais mantojums. 2.sēj., R., 1961., 57.lpp.

2 Изучение духовных потребностей школьников. Новосибирск, 1969, стр.211.

jūtām vajadzīga atkāpe, attiecīga noskaņa un stabila izpratne. Te nelīdzēs neiecietība, bet vienīgi muzikālā audzināšana.

Mākslas sfērā daudzpusība izpaužas mākslas sintēzē, kas šodien vērojama ne vien tradicionālajos skatuves žanros, bet arī mūzikā, televīzijā, horeogrāfijā. Skolu estētiskajā audzināšanā sintētiskums vērojams mācību vielas mākslinieciskajās ilustrācijās. Sintēzē sastopam gan vēsturisko stilu, gan mākslinieciskās izziņas metožu, gan izteiksmes līdzekļu pārņemšanu un mijiedarbību. Ekkrāna mākslas mācās vizuālo meistarību no grafikas un glezniecības, sociālistiskā reālisma mākslu bagātina romantiskās uztveres pārēmieni, kuriem jābūt it īpaši jaunatnei veltītajos tēlos.

Izdalīsim vēl vienu daudzpusības principa prasību: estētisko kategoriju daudzkrāsainību. Mūsu ikdienai vēl bieži vien ir raksturīga estētiskā pārdzīvojuma vienveidība. Sevišķi tajos masu pasākumos, kurus vada kultūras darbinieki lauku ciemos, vairāk būtu vēlams ista humora, dziļāka cildenuma un skaudrāka tragiskā. Pa daļai tas ir arī estētiskās teorijas propagandas jautājums. Jāaudzina spēja mākslā tikpat radoši izjust daudzpusīgās estētiskās kvalitātes, cik ieguldījis daiļdarbā tā radītājs, mākslinieks, kurš, Raiņa vārdiem runājot, dzīvo visos savos tēlos un "... visās krāsās viz, skan visās skaņās, ko visi prāti tver, iekš tā viņš ir un viņš iekš tā vēl ir, ko prāts vairs netver", kuram "katra dvaša sevi jāsaņem un dzīvāka iz sevi jāizdvašo"¹.

Ikdienas darbā mums jāaižnes līdz un radoši jāpārbauda vismaz viena principiāla pārliecība: skaistais, estētiskais savā jaunrades būtībā ir viens, kaut arī tas var iemānot visā dzīvē, visās pasaules krāsās un skaņās.

Kā pēdējie jāmin daži vispārdidaktiskie principi, ko plaši var izmantot arī estētiskajā audzināšanā. Pārbaudīts

¹ J. Rainis. No prologa pirmas latviešu teātra izrādes jubilejai. Kopoti raksti, VI sēj.R., LVI, 1949., 27-28.lpp.

princips ir pakāpenība, t.i., prasība sēkt ar vienkāršāko, pamazām pārejot pie sarežģītā. Par to bieži pārliecināties, piemēram, mūzikas propagandā. Vēl te izdalāmi individuālās pieejas (sociāli psiholoģiskā pieeja) un salīdzinājuma princips (logiskā pieeja). Estētiskajā polemikā nevar tikai pārliecināt vai loģiski pierādīt, bet ir jādod iespēja izjust un salīdzināt parādību tās estētiskajā tēlainībā. Beidzot izdalām estētiskās izglītošanas principu, kas izteic objektīvu mūsdienu sabiedrisko nepieciešamību izvērst plašu izglītošanu gan ar skolu programmu, gan masu komunikāciju, gan citu speciālu pasākumu līdzekļiem. Izglītošanai jāpāraug pašizglītībā.

Estētiskās audzināšanas principi tiek tālāk-konkretizēti un pārbaudīti audzināšanas metodēs (piemēram, reprodutīvās un produktīvās), audzināšanas formās (piemēram, tradicionālajās un novatoriskajās, izklaidēšanās un katarsis tipa) un audzināšanas sfērās (daba, darbs, vide, sadzīve un māksla). Mākslas sfērai ir liela nozīme estētiskās audzināšanas principu realizācijā, jo mākslas galvenā funkcija sabiedrībā ir tās audzināšā funkcija.

Teiktais nenozīmē, ka ar labu mākslas izpratni jau pielikts punkts cilvēka estētiskajai attīstībai. Māksla ir viens no līdzekļiem audzināšanā, bet gala vārds pieder praktiskajai darbībai. Estētiskā audzināšana nav ne kultūralo apmeklējumu, ne noskatīto filmu vai pārrunu par mākslu summa, tā jāvērtē pēc visu indivīda sabiedrisko attieksmju radošā rakstura un emocionālās piesātinātības visās dzīves sfērās, kā to prasa estētisko parādību specifika un būtība.

O.Pavlovs

DAŽI LAUKU ESTĒTISKĀS KULTŪRAS KRITĒRIJI

Bez sociologiskajiem orientieriem nevar nopietni runāt par zinātniski izvērstu estētiskās audzināšanas darbu un tā plānošanu, bet estētiskā attīstība, kā uzsver Padomju Savienības Komunistiskās partijas programma, iet kopsoli ar pašu lielāko un humānāko audzināšanas uzdevumu - padarīt cilvēku cildenāku. Nesen PSKP XXIV kongress nosprauda konkrētus pasākumus, lai paātrinātu vienu no vēsturiski nozīmīgākajiem sociālajiem pārveidojumiem - būtiski tuvinātu lauku iedzīvotāju dzīves līmeni pilsētas līmenim. Tas deva ierosinājumu uzsākt lauku estētiskās kultūras izpēti Latvijas PSR, par pētījuma objektiem izvēloties senām kultūras tradīcijām bagātos, bet republikāniskā mērogā ekonomiski un teritoriāli vidējos Ēsu un Valmieras rajonus.

Marksistiskajā izpratnē garīgā kultūra nav tikai garīgo vērtību krājums, bet gan darbība, process, ar ko tiek veikta šo vērtību apguve un tālākā jaunrade un kas sevi ietver gan priekšmetus, gan apzīpas elementus, prasmi un iemaņas. Kultūra būtībā ir nepārtraukta iegūtās pieredzes pārņemšana.

Minētās garīgās kultūras pazīmes piemīt estētiskajai kultūrai. Vēl vairāk. Zināmā nozīmē estētiskā kultūra ir visas kultūras sinonīms, jo estētiskās vērtības nepastāv izolēti, bet ir citu kultūras sfēru, zinātnes, sadzīves noru, darba produktu neatņemama šķautne, savdabīga emocionāla attieksme pret visu, ar ko vien sastopas cilvēks jaunrades gaitā un kas cilvēkam kalpo viņa attīstībā.

Par estētiskās kultūras sociālo lomu nevar būt šaubu,

grūtības sākas tās kvantitatīvo un kvalitatīvo mēru noteikšanā.

Pēc kādām pazīmēm būtu jāvērtē pastāvīgi mainīgais kultūras līmenis kādā sociālajā grupā?

Mūsu pētījuma metodoloģija balstās uz vienota marksistiska pamatprincipa par kultūras līmeņa mēriem, kuru sekmiīgi izstrādājuši padomju sociologi.

Par kultūras bagātības mērauklu jāuzskata ne tikai uzkrāto vērtību daudzums, bet galvenokārt tas, cik plašas iedzīvotāju masas un cik aktīvi piedalās saturā bagātu vērtību apguvē un tālākā jaunradē, reizē vispusīgi attīstot savas spējas un dotības. Tātad pirmajā vietā izvirzās nevis izlaisto skaņu plašu, televīzijas pārraīžu vai citu "masu kultūras" produktu skaitliskais kritērijs, bet kultūras procesu kvalitātes, masu jaunrades un aktivitātes audzinokāis kritērijs¹.

Vispirms apskatīsim kultūras kā procesa objektīvos un subjektīvos nosacījumus. Objektīvie apstākļi ir materiālā bāze, politiski šķiriskās attiecības. Tie noteic kultūru, tomēr jāievēro subjektīvo faktoru relatīvā pastāvība, tāpēc kultūras socioloģijā nevar paist garām šim visgrūtāk interpretējamam pētījuma materiālam, ko veido uzskati, gāme, tradīcijas. Tā kā atsevišķais tikai daļēji spēj reprezentēt vispārīgo, garīgajā kultūrā nevar noteikt kādu vispārīgu etalonu visiem, jo indivīda estētiskā kultūra jeb estētiskā apziņa un prasme veidojas dziļas internalizācijas procesā, kas ir slēpta ārējam novērotājam. Tā atklājas tikai netieši, caur kādiem rīcības aktiem vai pašvērtējumiem. Tas nenozīmē, ka vajadzētu ar tādu neuzticību raudzīties uz sociālpsiholoģiskajām metodēm kā, piemēram, etnogrāfs J. Arutjunjans, kurš isteic anketu vai intervīju vietā pagaidām aprobežoties ar "mājas kultūras inventāra" uzskaiti vai bibliotēkas lasītāju formulāru analīzi².

1 Skat. Культура, творчество, человек. М., 1970, стр. 62-77.

2 Ю. Арутюнян. Опыт социологического изучения села. М., 1968, стр. 65.

Apzinoties subjektīvo spriedumu nedrošību, tomēr baletistimies arī uz tiem, kā to sekmīgi izmanto darba socioloģijas un masu komunikāciju pētījumos.

Par vissvarīgāko estētiskās kultūras subjektīvo indikatoru kādā sociālajā grupā padomju socioloģija uzskata **e s t ē t i s k ā s v a j a d z i b a s u n i n t e r e s e s.**

"Neviens nevar veikt kaut ko, nedarīdams to kādu savu vajadzību dēļ", rakstīja K.Markss¹. Estētiskās vajadzības ir pats dziļākais personības psiholoģiskais stāvoklis, kas mudina stāties kontaktā ar konkrētu estētisko objektu. Attīstītas vajadzības kļūst par pastāvīgas aktivitātes avotu un pieradumu. Emocionāls vajadzību atspoguļojums ir **i n t e r e s e s**, kas ārēji izpaužas kā sliekme, alkas, tiekšanās pret vajadzību objektu. Tātad intereses ir saistītas ar vajadzībām, pilnīgi nekad nesakrīt ar pēdējām, jo ir mainīgākas un vairāk pakļautas nejaušībām. Estētiskās intereses var kvantitatīvi uzmērot, jo tās atšķiras ar pārdzīvojuma spilgtumu.

Vajadzību un interešu konstatēšanai paralēli izmanto gan verbālos izteikumus, gan personības reālo rīcību. Cilvēka vēlmes, sevišķi masu aptaujās, parasti (kaut vai nevilus) pārsniedz viņa reālo rīcību. Šo starpību skaitliski ir konstatējuši Sverdlovskas socioloģi, piemēram, kino apmeklējumu reālais skaits visās sociālajās grupās ir apmēram 1,7 reizes mazāks par anketās uzrādīto². Starpību starp nostādni un reālo patēriņu masu komunikāciju jomā Ļeņingradā pētījusi G.Hmara³. Tātad ar šo likumību jāreķinās visur, tāpēc mūsu pētījumā, kam pamatā ir anketu aptaujas, intervijas un kultūras statistikas dati, subjektīvie rādītāji pastāvīgi tiek "konfrontēti" ar objektīvajiem.

Tā kā subjektīvajos vērtējumos liela nozīme ir mikrovi-

1 К.Маркс и Ф.Энгельс.Сочинения, т.3, стр.245.

2 Кино и зритель.М.,1968, стр.42.

3 Проблемы социологии печати, вып.1.Новосибирск,1969, стр.194.

dei un visai objektīvajai situācijai, rūpīgi jāpārdomā izlases objekta izvēle. Parasti daudzpakāpju izlasē vispirms izvēlas "ligzdu", kam jāsniedz reprezentatīvi dati rajona vai vēl plašākā mērogā. Tie, kas par "ligzdu" izraugās pašu izcilāko kolhozu vai sovhozu, aizbildinās, ka ir jāparāda kaut kāds tuvākās nākotnes paraugs. Bet šāda metode nedod iespēju atklāt estētiskās audzināšanas konkrētās grūtības, ko var novērot tikai vidējās saimniecībās. Socioloģijā nedrīkst trūkt salīdzinājumu. Piemēram, Česu rajonā izpētīja divus kolhozus un vienu sovhozu, kas, katrs atradami savā ģeogrāfiskajā zonā, piepilsētā vai rajona nomalē, ekonomiskajos rādītājos bija tuvi vidējiem rajonā gan izpēļas, gan ražas, gan pat zemes auglības ziņā.

Tālāko izlases pakāpi parasti veido proporcionāli kādai svarīgai sociālajai pazīmei, piemēram, pēc profesiju grupu lieluma vai darba rakstura. Izlases modeļi tuvu ideālajam var panākt skolā, konstruktoru birojā, bet ne laukos. Ražošanas speciālistu skaits ir tik mazs (6 - 8 procenti), ka praktiski neiespējami izlasē iegūt matemātiskās statistikas aprēķiniem nepieciešamo vismaz 30 cilvēku lielu inteligences grupu. Atsevišķās publikācijās autori it kā apriet vai noklusē šo faktu, un dati parādās ar kopēju nosaukumu "lauku iedzīvotāju" kultūra, gaume, kaut gan, pavērojot tuvāk, 30 un vairāk procentu aptaujāto izrādās speciālisti. J. Arutjupans izdara zināmu atkāpi no proporcionalitātes un iet pa vidusceļu, aptaujājot visu inteligenci un puslīdz proporcionāli pārējās grupas¹. Veicot pētījumus Česu rajonā, nolēma atteikties no proporcionalās izlases un aptaujāt vienādas 100 cilvēku lielas kvotas katrā profesionālajā grupā, atņemot iespēju atveidot "kopējās kultūras" līmeni, toties saglabājot reprezentatīvātāti. Dažas grupas izdevās izveidot tuvu patiesajām proporcijām (skat. 1. tabulu).

Ja intelligenci rodas neproporcionalš vairākums kopējā izlases modeļi, dati vairs nav piemēroti zinātniskiem

¹ "Вопросы философии", 1968, № 9, стр. 119-131.

1. tabula

Sociālās grupas	Procentos no aptaujāto skaita		
	Latvijas PSR (visi vecumi)	Ģenerālais kopums Cēsu raj. (18-25g.v.)	Izīlase Cēsu raj. (18-25g.v.)
Kvalificēts fiziskais darbs	17,5	16,6	21,0
Vidēji kvalificēts fiziskais darbs	21,8	19,0	19,9
Nekvalificēts fiziskais darbs	49,6	37,0	20,7

salīdzinājumiem, un pats papēmiens nivelēt sociālās atšķirības jau runā pretī ļēpiniskajiem metodologiskajiem norādījumiem.

Runājot par objektīvajiem nosacījumiem, mūsdienu lauku kultūru Padomju Latvijā vispirms raksturo sociālistiskais ražošanas veids un ražošanas attiecības. Lauku saimniecībās būvē modernas klubu ēkas, iegādā autobusus. Materiālo bāzi raksturo, piemēram, tas, ka pat tādā vidējā kolhozā kā "Piebalga" sadzīves tradīciju vajadzībām un mākslinieciskajai pašdarbībai 1970.gadā izlietoja vidēji ap 80 rubļiem uz katru iedzīvotāju.

Izšķīroša loma kultūrā būs pārīšanai no viensētām uz labiekārtotiem ciematiem, jo māksliniecisko sarīkojumu apmeklējumu aktivitātes sliekšnis, kā pierāda speciāli pētījumi, ir trīs km attālumā no kultūras iestādēm.

Vislielākā nozīme lauku kultūrā ir Padomju Savienības Komunistiskās partijas konsekventi realizētajai kultūras politikai, kas sniedz atbalstu ikdienas kultūras masu pasākumiem un pilsētas šēfībai pār laukiem, redzot tajos ievērojamas ideologiskās audzināšanas iespējas. Partijas atbalsts mijiedarbībā ar labu materiālo bāzi kultūras darbam laukos veido nepieciešamo radošo atmosfēru.

Kultūras limeni iespāido arī tādš objektīvs nosacījums kā lauku iedzīvotāju izglītība. Šai ziņā laukos ir notiku-

šas ievērojamas pozitīvas pārmaiņas. Piemēram, no visiem Cēsu rajona darbaļaudim vecumā no 18 - 65 gadiem jau apmēram 30 procentiem ir vidēja un augstākā izglītība. Veidojas kvalificēto un izglītoto mehanizatoru un lopkopju grupas, kas nākotnē būs pārsvarā. Puse no aptaujātajiem ir pabeiguši 5 - 8 klases. Turpat blakus ir novērojama arī negatīva parādība - jaunieši aizplūst uz pilsētām pāri proporcionālās migrācijas robežām.

Visumā laukos daži objektīvie kultūras ekonomiskie nosacījumi ir pat augstāki nekā pilsētā, bet vēl nav izaugušas iedzīvotāju estētiskās vajadzības, tāpēc rūpīgāk paanalizēsim subjektīvo faktoru lomu. Šeit daudzām mūsu pētījuma metodēm ir tikai pirmā izmēģinājuma raksturs, kas, protams, prasīs vēl atkārtotu pārbaudi.

Samērā labi socioloģijā izpētīta tāda svarīga cilvēka darbības sfēra kā **b r i v a i s l a i k s**, kas pēc K. Marksa vārdiem sniedz visplašākās iespējas attīstībai un tāpēc ir istā cilvēces bagātība¹.

Brīvā laika pavadīšanas struktūra atļauj ieskatīties personisko interešu lokā un reizē reālajā ticībā, jo šajā laikā cilvēkam ir vislielākās iespējas pašam brīvprātīgi izvēlēties sev nodarbošanos reālo iespēju robežās.

Kāda bija Cēsu rajona laukos strādājošo brīvā laika struktūra 1970. gada februārī? Atbildi uz šo jautājumu sniedz aptaujas dati, kas sakopoti 2. tabulā.

Brīvā laika struktūra visumā ir daudzpusīga, bet jau no šī paša vispārīgākā apskata redzams, cik prāvs ir mazvērtīgo interešu īpatsvars, tāpēc vairumam brīvais laiks aiziet pasīvās un mazradošās nodarbībās. Tālākā analīze arī parāda esošo nevienlīdzību brīvā laika izmantošanā starp fiziskā un garīgā darba strādniekiem, vīriešiem un sievietēm.

Lei varētu labāk novērtēt brīvā laika kultūru, visas

1 K. Маркс и Ф. Энгелс. Сочинения, т. 26, ч. III, стр. 264.

2. tabula

Brīvā laika pavadīšanas veidi	Procentos no aptaujāto kopskaita
Avīzes, žurnālus regulāri lasa	93,0
Papildina kvalifikāciju	33,0
Kino apmeklē	53,8
Piedalās mākslinieciskajā pašdarbībā	18,5
Muzicē mājās	3,8
Nodarbojas ar racionalizāciju	1,6
Uzturas dabā	40,0
Apmeklē dejas klubā	22,4
Spēlē kārtis, domino	17,0
Piedalās reliģiskās ceremonijās	2,0
Nedara neko, vienkārši atpūšas	23,0

nodarbības apvienojām septiņās grupās pēc vadošām interesēm. Estētiskā kultūra atklājas mākslinieciskās aktivitātes interešu grupā un mākslinieciskās jaunrades interešu grupā. Par mākslinieciskās aktivitātes pierādījumu uzskatījām kino, teātra un klubu apmeklējumus kopā. Izrādījās, ka no visiem fiziskā darba strādniekiem 86 procenti ir aktīvie apmeklētāji (14 procenti neapmeklē neko), tai skaitā no lauku mehanizatoriem - 90 procenti un laukkopējiem - 78 procenti. Ar māksliniecisko jaunradi, pie kuras pieskaitījām mājas muzicēšanu, rokdarbus un pašdarbību, ir otrāda aina: vismazāk ar to nodarbojas mehanizatori - 15 procenti, visvairāk laukkopēji - 44 procenti. Te vērojamas gan dzimuma, gan darba rakstura atšķirības, kas kopā iespaidojušas augstāko, radošo vajadzību koncentrāciju vienā, bet mazāk vērtīgo, reproduktīvo vajadzību - otrā sociālajā grupā.

No garīgā darba strādniekiem ar jaunrades interesēm izceļas skolotāji un kantora darbinieki. Iespējams, ka tie iespaidu atstāj viņu sociālā lomā kolektīva masu pasākumu organizēšanā, daļēji arī viņu iepriekšējā estētiskā pieredze

un humanitārā izglītība. Pašreiz Česu rajona lauku skolotājiem jaunrades vajadzības ir par 15 procentiem lielākas nekā agronomiem un inženieriem.

Pasīvus atpūtas veidus, piemēram, bezdarbību, kāršu spēli, visvairāk atzīst lopkopēji (45 procenti), bet ar aktīvo atpūtu un sabiedriskajiem sakariem visvairāk aizņemti mehanizatori.

Nozīmīgs kultūras faktors ir masu komunikācijas. Radioaparāti pieder 94 procentiem aptaujāto, praktiski tos regulāri klausās tikai 64 procenti, televizorus iegādājušies 63,5 procenti (republikā vidēji 56 procenti), skatītāju ir vairāk - 68 procenti. Tālāk nepieciešams salīdzināt, vai televīzijas un kino skatīšanās nepārsniedz daiļliteratūras lasīšanu, jo estētiskās vērtības ziņā noteikti priekšroku dosim grāmatai, kas apmierina trīs pašas galvenās garīgās vajadzības: pēc izziņas, morāliem dzīves jēgas izskaidrojumiem un estētiskā pārdzīvojuma. Vispār vizuālie līdzekļi atļauj lielāku garīgo pasivitāti uztveres procesā. Pašreiz abi kultūras informācijas avoti ir ārēji līdzsvaroti, piemēram, no fiziskā darba darītājiem kino apmeklē 49 procenti un daiļliteratūru lasa 44 procenti, bet no garīgā darba veicējiem - attiecīgi 67 un 67 procenti. Tomēr sievietēm atliek mazāk laika daiļliteratūras lasīšanai nekā vīriešiem. Fiziskā darba grupā šī starpība ir visumā 1,3 stundas nedēļā. Sievietes vecumā no 18 - 25 gadiem kino apmeklē 75 procenti no aptaujāto skaita, šī paša vecuma vīrieši - 63 procenti, bet jaunie strādnieki Česu pilsētā - 58 procenti. Kino neapmeklē 42 procenti aptaujāto.

Grāmatu lasītāju skaitu nosaka galvenokārt izglītība, tālāk - darba raksturs un arī dzimums. To pierāda korelācija starp lasīšanā patērēto laiku, darba raksturu un izglītību. Visos aspektos grāmatas mīlestība pieaug reizē ar izglītību. Tūlīt jāpiezīmē, ka vīrieši neizmanto pat savas objektīvās iespējas, jo lasīšana viņu vidū nav masveida parādība, kā tas ir sievietēm. Arī jauniešu estētiskajai

kulturai nav tendence iet dziļumā. Mājas bibliotēkas kā pierādījums stabilai literārai orientācijai pieder 40 procentiem fiziskā darba strādnieku, speciālistu vidē personīgo bibliotēku kopskaits ir gandrīz četras reizes lielāks.

Zinot šīs sociālo grupu atšķirības, redzam vēl neizmantotās rezerves estētiskajā audzināšanā un sadzīves apstākļu uzlabošanā.

Mākslinieciskās vajadzības ieņem svarīgu vietu estētiskajā kultūrā, jo augstu jāvērtē mākslas estētiskā un komunistiski audzinošā funkcija personības attīstībā. Intereses par izpildītājmākslas veidiem labi atklāj visas cilvēka garīgās vajadzības. Pirmkārt, jaunrades process šajos žanros it kā norisinās publikas priekšā, līdzpārdzīvojums ir aktīvāks, to iespaido kolektīvās uztveres moments. Otrkārt, šo mākslu apguve prasa aktīvu priekšsagatavošanos. Iestas vajadzības pēc mākslas ir noturīgas. Laukos, lai nokļātu teātra izrādē vai koncertā, jāpārvar šķēršļi, tas prasa pūles un laiku. Tāpēc visus aptaujātos varam sīkāk iedalīt trīs mākslinieciskās uztveres tipos (skat. 3.tabulu).

3. tabula

Mākslinieciskās aktivitātes tips	Apmeklējuma aktivitātes gradācija	Procentos no grupas kopskaita	
		Fiziskā darba darītāji	Garīgā darba darītāji
I	apmeklē ne vien vietējos, bet izbrauc arī uz Rīgas u.c. attālākajiem sarīkojumiem	40	50
II	apmeklē tikai vietējos sarīkojumus	46	35
III	praktiski nemaz neapmeklē teātri un koncertus	14	6

Pasīvā, trešā tipa vairums ir vīriešu, kas vecāki par 45 gadiem, un viena trešā daļa - jauniešu; televīziju skatās apmēram puse; galvenais pašu uzdotais pasivitātes

iemesis - attālums, Zīmīgi, ka Ošu pilsētas rūpniecības speciālistiem apmeklējumu skaits ir procentuāli tikpat liels kā lauku intelligences. Pēc Igaunijas PSR 1966.gadā veiktā pētījuma ziņām apmēram 20 procenti lauku iedzīvotāju neapmeklēja teātri un koncertus, bet 33 procenti - kino. Lai noskaidrotu apmeklētāju reālās iespējas, izstudējām Ošu rajona kultūras statistiku. Tās dati liecina, ka gadu no gada palielinās sarīkojumu un vidējais apmeklētāju skaits uz katru izrādi (1970.gadā - 362 personas), liecinot par augošajām mākslinieciskajām vajadzībām. Katrs kolhoza organizē 10 - 20 izbraukumus gadā uz pilsētas teātriem, retāk uz operu un koncertiem.

Kas vēl nosaka māksliniecisko aktivitāti? Mākslinieciskās vajadzības jūtami iespaido izglītība, par ko jau pārlielinājāmies piemērā ar lasītājiem, bet šajā jomā liela ietekme ir arī darba raksturam un savas sociālās grupas valdošajai estētiskajai gaumei. Salīdzinājums starp fiziskā un garīgā darba darītājiem ar 5 - 8 klašu izglītību liecina, ka pēdējie ir aktīvāki dažādu sarīkojumu apmeklētāji. Ievērojama kultūras procesa rezerve ir arī tie iedzīvotāji, kas pagaidām vēl dzīvo viensētās.

Iedalītajiem sociālajiem tipiņiem tikai tad ir zinātniska jēga, ja tie vispārina kādas patiesas likumsakarības, tāpēc vispusīgi jāpārbauda, kā šis iedalījums darbojas dažādos aspektos. Viens šāda pārbaude notika arī mākslinieciskās gaumes stereotipu palīdzību. Gaumi noteicām izpētot, kādi mākslas veidi un žanri no desmit minētajiem katram ir vistuvākie. Vispopulārākos žanrus katrā sociālajā grupā sakārtojām rangu kārtībā pēc iegūto balsu skaita. Tā atklājās atšķirība starp dažādu grupu gaumēm, jo ne visiem nosauktajiem mākslas veidiem ir vienāda mākslinieciskā vērtība. Tā, piemēram, mēs uzskatām, ka tādi izklaidējošie žanri kā cirks, estrāde nedrīkstētu ieņemt noteicamo vietu māksliniecisko interešu saimē, jo, kā norādīja V.I.Īepins, izklaidēšanās ir vajadzīga, tikai strādnieki ir nopelnījuši

"tiesības pēc īstas, lielas mākslas"¹. Tāpat kā ungāru sociologs M.Santo gribam uzsvērt, ka teātra apmeklējumi paauš stabilākas un dziļākas vajadzības, tās var uzskatīt par vienu no kultūras līmeņa kritērijiem².

Padomju Savienībā veiktie socioloģiskie pētījumi parasti parāda, ka gan pilsētu, gan lauku strādnieki ar retiem izņēmumiem pirmajā vietā izvirza kino mākslu, otrā - estrādes mūziku, trešajā - daļlīteratūru. Sverdlovskas socioloģi monogrāfijā "Kino un skatītājs" izsaka pārliecību, ka viņu konkrētajos apstākļos kino varētu būt galvenais lauku ļaužu estētiskās gaumes audzinātājs. 1966.gadā Sverdlovskas laukos katru seansu apmeklēja vidēji 34 cilvēki, bet tas ir vairāk nekā vidēji KPFSR.

Sadalot mākslas žanru pievilcības tabulu rengu kārtībā trīs jau minētajos aktivitātes tipos, konstatējam, ka mūsu republikas laukos visās sociālajās grupās un tipos kino nav kļuvis par vistuvāko žanru, kaut gan tiek skatīts visbiežāk. Bez tam katram aktivitātes tipam atbilda noteikta žanru kārtība.

Pasīvos apmeklētājus visvairāk interesē cirks, pēc tam - teātris un kino, turpretī aktīvākos apmeklētājus visās sociālajās grupās - pirmām kārtām teātris. Tālāko interešu sadalījumu ietekmē sociāli demogrāfiskās atšķirības. Tā, piemēram, lauku mehānizatori ar 5 - 8 klašu izglītību visvairāk iemīļojuši cirku un kino (tas konstatēts arī Sverdlovskas apgabala lauku kultūras pētījumos), intelligentās sievietes - daļlīteratūru, bet jaunie vīrieši - estrādi. Turpretī vienas no aktīvākajām teātru apmeklētājām laukos - sievietes ar 5 - 8 klašu izglītību - arī iemīļojušas daļlīteratūru, pierādot, ka viņu intereses tuvojas intelligenču interešu lokam.

Secinām, ka vispopulārākais mākslas veids laukos ir

1 В.И. Ленин о литературе и искусстве. М. 1967, стр.666.

2 "Проблемы мира и социализма", 1965, № 6, стр.9.

teātris; tam cēlonis daļēji ir senās latviešu tautas teātra tradīcijas, Teātra apmeklējumu ziņā mūsu republikas iedzīvotāji kopā ar Igaunijas PSR iedzīvotājiem ieņem pastāvīgas pirmās vietas Padomju Savienībā. Arī Latvijas radio socioloģiskie pētījumi apliecina, ka visaktīvākie raidlugu klausītāji ir tieši kolhozu un sovhozu ļaudis.

Saskatām arī otru tendenci - aktīvākie un kvalificētākie lauku virieši bez teātra visvairāk ciena estrādi un kino, kas raksturīgs arī pilsētas strādnieku gaumei. Katrs mūsu republikas lauku iedzīvotājs gadā ir noskatījies 7,6 seansus; Ūsu rajonā jau vairāk - 9,7, katru seansu šeit vidēji apmeklējuši 45 cilvēki, tāpēc Ūsu rajons kino organizēšanā ieņem vadošo vietu Latvijas PSR. Šie piemēri labi ilustrē pazīstamo K. Marksa tēzi, ka attiecīgs mākslas priekšmets sev rada savu publiku¹.

Un vēl ir viena tendence - strādnieces, kas izaugušas pilsētā, estrādes mūzikas skaņdarbiem ierada tikai trešo vietu aiz teātra un daīlliteratūras. Šādas intereses, salīdzinot tās ar līdzīgām laukos dzīvojošo speciālistu un daudzu aktīvāko sieviešu interesēm, nekādi nevar saukt par tradicionālām. Tas drīzāk ir industrializētas un izglītotas lauku un mazpilsētas nākotnes gaumes modeļis.

Mākslinieciskā aktivitāte laukos ir cieši saistīta ar personības gaumi, tādējādi varam izdarīt metodoloģisku secinājumu, ka tā atklāj arī sociālo grupu valdošo gaumi un interešu virzību.

Gaumes kā kultūras viena indikatora analīzi var padziļināt, novērtējot to no interešu daudzpusības viedokļa. Tos respondentus (aptaujātos), kas bija atzīnējuši piecus sev vistuvākos mākslas veidus vai žanus, var ierindot I daudzpusības grupā, novērtējot viņu interešu daudzpusību ar 5 punktiem. Ar vienu punktu novērtē personību, kam ir tikai viens iemīļotais mākslas veids, bet nulli saņem neatbildējušie. Pēc šīs izsvarešanas varam aprēķināt grupas kopējo mākslinieciskās

I. K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 12, стр. 718.

daudzpusības indeksu i_d , ko iegūst, dalot
izsvērumu summu ar dotās sociālās grupas locekļu skaitu¹.

Pārbaudot indeksa stabilitāti dažādu faktoru ietekmē,
konstatējām, ka tā lielums ir tieši proporcionāls izglīti-
bai, bet to iespaido arī dzimums un vecums. Visplašākās
intereses ir jaunajām lauku speciālistēm sievietēm - agro-
nomēm, zootehniķēm, veterinārārstēm, skolotājām utt. (skat.
4. tabulu).

4. tabula

Sociāli demogrāfiskā grupa		Maksimāl- ciskās daudzpusības indekss i_d
Speciālisti (18-35 g.v.)	sievietes	3,15
	virieši	2,68
Fiziskā darba darītāji (18-35 g.v.)	sievietes	2,38
	virieši	2,56
Fiziskā darba darītāji (45-60 g. un vecāki)	sievietes	2,38
	virieši	1,84
Ar vidējo izglī- tību (45-60 g. un vecāki)	virieši un sievietes	3,0

Tādējādi varam apgalvot, ka maksimāliecisko interešu
daudzpusība ir ļoti variabla un jutīgs personības kultūras
indicators, ko bez izglītības ietekmē daudzi citi faktori,
tāpēc šīs daudzpusības savstarpējās kontingences sakaru ar
trim aktivitātes tipiem speciāli vēl pārbaudījām x^2 (hi -

¹ Indeksi veidoti pēc nominālās sakārtotās skalas un
noder tikai savstarpējam salīdzinājumam.

kvadrāta) un K (Čuprova) koeficienta aprēķinos. Tie pierādīja, ka daudzpusībai ir nelineārs, bet tiešs sakars ar aktivitātes lielumu, tāpēc i_q var nodert par kultūras līmeņa raksturotāju, kas atbilst aktivitātes tipiem.

Otru skaitlisko mēru māksliniecišķo vajadzību dziļuma gradācijām ieguvām ar slēgtu jautājumu "Kādu māksliniecišķo pasākumu visvairāk pietrūkst jūsu apkārtnē?" Aptaujas anketā bija doti vienpadsmit atbilžu varianti (lekcijas par mākslu, tikšanās ar ievērojamiem cilvēkiem, pašdarbības koncerti, profesionālas viesizrādes utt.). Sapemtās atbildes var interpretēt divējādi - empiriski un sociālpsiholoģiski. Empiriskajā nozīmē ieguvām materiālu kultūras un mākslas iestāžu darba novērtējumam. Visvairāk pretenziju pret reālajām iespējām bija tajā kolhozā, kas atrodas tālu no pilsētas, kur nav mūsdienām atbilstošu kluba telpu. Empirisko materiālu var izmantot arī mākslas socioloģijā, jo tas labi parāda klausītāju un skatītāju viedokli pašdarbības un profesionālās mākslas dažādu žanru prestiža jautājumos.

Salīdzinājumam jāmin, ka Orienburgas apgabalā 34,8 procentiem lauku ļaužu atpūtas brīžos interesē profesionālo mākslinieku uzstāšanās un gandrīz tikpat daudziem (33,5 procentiem) - pašdarbība. Turpretī Česu rajonā sabiedriskā doma profesionālos izpildītājus vērtē trīs reizes augstāk par pašdarbniekiem.

Aptaujāto atbildes parādīja arī viņu attieksmi pret kora koncertiem, pēc kuriem izjūt vajadzību fiziskā darba darītājas sievietes, kamēr vīriešiem koris interesē vēl mazāk par izstādēm vai lekcijām par mākslu. Lauku mehānizatori sūdzas par brīvības izrāžu un tikšanās trūkumu. Tas liecina par sabiedrisko sakaru interesēm šajā grupā.

Sociālpsiholoģiskajā aspektā šīs atbildes ļauj konstatēt māksliniecišķās vajadzības jau dziļākā, vērtību orientācijas līmenī. Par vērtību orientāciju sauc visas psiķes sākotnējo ievirzi uz zināmu rīcību noteiktā situācijā. Metode "caur pretējo", kād interesēs un vajadzības pēti pēc tā,

"kas trūkst", nevis pēc tā, kas "paliek pāri", ir labi izpētīta eksperimentālajā psiholoģijā. To iesaka lietot arī padomju sociologi, nostādot respondentu alternatīvas izvēles situācijā. Mūsu gadījumā, kad jautājam ne pēc ikdienas materiālajām vajadzībām, ko var apmierināt nekavējoties, bet garīgajām, atbilde raksturo dziļākās vērtību orientācijas, jo estētiski attīstītas personības kultūras vajadzības ir lielākas, tās nevar apmierināt pašreizējos lauku apstākļos. Rezultātā ieguvām matemātiski izteiktu rādītāju - m ā k s l i n i e c i s k ā s o r i e n t ā c i j a s indeksu i_0 , ko veidojām pēc katras personas atbilžu skaita, novārtējot piecas un vairāk pretenzijas ar astoņiem punktiem, četras - ar četriem un tā līdz nullei. Tā kā visā izlasē pretenziju skaitam moda atradās trīs priekšlikumu intervālā, šo skaitli var pieņemt par mākslinieciskās vērtību orientācijas vidējo sliekšni. "Ne mazāk par trim pretenzijām" - tāds bija nosacītais vidējais mērs, ar kuru salīdzinājām atsevišķo grupu kultūru no orientācijas viedokļa. Piemēram, sievietēm tas bija divas reizes lielāks nekā vīriešiem, toties pēc visu pretenziju skaita aprēķinātais i_0 bija lielāks garīgā darba darītājiem vīriešiem; viņu orientācija tātad ir mazliet kritiskāka un aktīvāka. Taču jāievēro, ka šis subjektīvās vēlēšanās, kā jau minējām, ir jāvērtē piesardzīgi, jo tās nesaskan ar patieso rīcību. Aptauja liecināja, ka visspēcīgākā orientācija uz mākslu ir 35 - 45 gadu vecumā. Šis ir it kā estētiskā brieduma posms, kurā ir vislielākais gan pašdarbnieku, gan daļlīteratūras mīlotāju skaits.

Estētisko vajadzību uzmērošanai noderēja arī tie materiāli, ko ieguvām ar slēgtu jautājumu: "Kādu apstākļu dēļ apmeklējat teātri, koncertus un kino retāk nekā vēlētos?". Analizējot atbildes empiriskajā, statistisko faktu līmenī, par svarīgāko iemeslu izvirzījās darba un ģimenes apstākļi - 36 procentiem no aptaujāto kopskaita, otrkārt - tālā dzīves vieta - 18 procentiem; biļešu dārgums iespaido 0,6

procentus aptaujāto, pretenzijas pret sarikojumu māksliniecisko līmeni ir 5 procentiem, bet pret sliktu kultūras organizāciju - 17,3 procentiem aptaujāto, šos datus var tālāk analizēt arī sociologiskajā līmenī, jo minēto motivu izvēlē atklājas aptaujāto ievirze, nostādne pret mākslu, Neskatoties uz to, ka jautājums atļauj brīvi izvēlēties aizbildinājumu savai pasivitātei, liela daļa respondentu ar to neaprobežojas un, uzrādīdami pilnīgi saprotamos gēmenes, darba un attāluma traucēkļus, izsaka arī savu mākslinieciski kritisko nostāju, minot tādus savas pasivitātes iemeslus kā "zems mākslinieciskais līmenis" un "nav interesantu sarikojumu".

Sumējot sociālo motivu īpatsvaru ar estētiskajiem motīviem, ko dalām ar aptaujāto personu skaitu, iegūstam mākslinieciskās motivācijas indeksu i_m . Tas, kaut arī ļoti aprobežotā veidā, arī var noderēt estētisko vajadzību atspoguļošanai. Vidējais inteliģences i_m ir 0,5, fiziskā darba strādnieku - 0,38.

Zīmīgi, ka šis indekss pauž lielākā vairākuma domas. Aizbildinošos un kritiskos motīvus ir uzrādījuši pat tie, kas atturējās atbildēt uz citiem jautājumiem un pieder pie trešā, pasīva apmeklētāju tipa. Mākslinieciskās motivācijas indekss ir viens no nepastāvīgākajiem estētiskās kultūras rādītājiem, jo aptaujātie ar augstāko izglītību neizteica nekādas pretenzijas pret māksliniecisko līmeni, bet gan tikai pret apmeklējumu organizāciju, un to var saprast, tā kā viņi orientējas galvenokārt uz profesionālo mākslu un aktīvi meklē kontaktus ar to. Tomēr zināmu ieskatu māksliniecisko vajadzību struktūrā dod arī šis indekss, jo rāda mākslas augsto prestižu iedzīvotāju vidū. Mākslas prestižs var izpausties vēl arī tādā veidā, ka 48 procenti Ģešu rajona vīriešu un 72 procenti sieviešu vēlas iemācīties muzicēt un dziedāt (ārpus pašdarbības), ka 13 procentiem iedzīvotāju mājās ir mūzikas instrumenti. Mākslas prestižam ir spilgti izteikta sociālā loma, kas palīdz lik-

vidēt dažas tradicionālas nevienlīdzības starp pilsētu un laukiem, vīriešiem un sievietēm. Vīriešu pasivitāte un māksliniecisko interešu šaurība ir zināma, tāpēc lauku sievietei, kā norāda Lietuvas sociologu pētījumi, paveras iespēja celt savu sociālo prestižu ģimenē un sabiedrībā, jo viņa praktiski ir visaktīvākā estētiskās kultūras apguvēja. Ja 15 procentiem no Cēsu rajona lauku mehanizatoru sievām ir par 2 - 5 klasēm augstāka izglītība nekā vīram, tas rada vienlīdzību kā ienākumos, tā arī sociālpsiholoģiskajā plāksnē.

Visi trīs mūsu pētījumā iegūtie māksliniecisko interešu un orientāciju indeksi rāda, ka notiek straujš kultūras līmeņa nolīdzināšanās process starp fiziskā un garīgā darba grupām, kurā par ārējo sociālo stimulu kalpo augstais mākslas prestižs, ko indivīds apzināti vai neapzināti grib aizstāvēt sava sociālā prestiža vārdā. Jau tagad darba alga neiespāido ne teātra, ne kino apmeklētājus.

Vai iegūtos kultūras indikatorus var apvienot kopējā matemātiskā modelī vai rādītājā, kā tas ir izveidots piemēram, attieksmēm pret darbu? Jaatbild norāidoši, jo ne vien mūsu pētītais sociālais slānis nav tik homogēns, kā tas bija dažos darba socioloģijas pētījumos, bet arī pats izvēlētais sociālpsiholoģiskais objekts ir nepateicīgāks matemātiskajiem uzmērojumiem. Socioloģijā pašreiz ir izveidotas vienīgi kultūras informētības līmeņa vienotas formulas, tāpēc pieturāmies pie visu rādītāju kopuma, kura locekļu stabilitāti vairākkārt pārbauda, neizsakot tos ar vienu matemātisku izteiksmi.

Par pārbaudes līdzekli var noderēt estētiskās kultūras orientāciju salīdzinājums ar svarīgākajām sociālajām orientācijām, kurā uzzinām, vai estētiskā kultūra ir cieši saistīta ar cilvēka pasaules uzskatu. Šajā nolūkā parasti pēta, piemēram, jauno strādnieku adaptāciju, uzdodot jautājumu: "Kāds ir jūsu dzīves mērķis?" Mēs uzskatījām, ka pozitīvas estētiskās attieksmes saistītas ar līdzīgām aktīvām attiek-

smēm pret dzīvi un tās mērķiem, ar apmierinājumu par visu dzīvi. Pats zīmīgākais vērtējums, kurā izteicas mūsdienu lauku iedzīvotāju attieksme pret savu dzīvi un darbu, ir vēlēšanās: pārcelties uz pilsētu, ja rastos iespēja. Salīdzinot šo svarīgo pašvērtējumu ar māksliniecisko aktivitāti un visiem trim interešu indeksiem, pierādījās, ka tiem, kas tiecas uz pilsētu, visumā (izņemot jaunās sievieteskalpotājas) estētiskās kultūras indeksi ir zemāki. Tātad neapmierinātība ar vietējām kultūras iespējām šodien nav noteicošais iemesls pieaugušo cilvēku migrācijai uz pilsētu un otrādi, uz turieni neaiziet visi aktīvākie ļaudis.

Mākslas estētiski audzinošais iespāids ļoti atkarīgs arī no tā, cik dziļi recipients (klausītājs, skatītājs) uztver mākslas tālu. Pētot šo problēmu, pārbaudījām arī hipotēzi, vai mūsu republikas vecākās paaudzes skatītājus joprojām stipri ietekmē buržuāziskās kultūras stereotipi, kas atzina "skatu un joku" lugas par vispiemērotākām lauku publikai. Tā neapstiprinājās, jo visiem vecumiem vienlīdz populāras ir arī mūsdienu lugas. No tiem, kas tik ātri nepakļaujas mākslas tāla iedarbei, pirmā vietā jāmin gados vecie vīrieši. Visās citās sociāli demogrāfiskajās grupās atsaucība pieaug līdz ar vecumu. Tālākiem eksperimentiem jāapstiprina, cik liela ir estētiskās prakses un pieredzes loma mākslinieciskās uztveres spēju attīstībā.

Par mūsdienu lauku iedzīvotāju tuvošanos pasaules tautu kultūras virsotnēm liecina arī prāvais aptaujāto skaits, kas lasa grāmatas vai skatās lugas krievu valodā.

Ievērojams māksliniecisko interešu aktivitātes objektīvs rādītājs ir piedalīšanās pašdarbībā. Pēc mūsu domām aktivitātes trūkumu atkal var pārmest vīriešiem (tie sastāda 38 procentus no pašdarbnieku skaita). Arī šeit ir vēl neizmantotas rezerves, jo daļa aptaujāto vēlas piedalīties pašdarbībā, bet neļauj apstākļi.

Tādējādi varam secināt, ka mākslinieciskās intereses un orientācijas līmeni ilustrē astoņi rādītāji (skat. 5. tabulu),

5. tabula

Mākslinieciskās intereses un orientācijas limeņa rādītāji	Procentos no aptaujāto kopskaita			
	Fiziskā darba rādītāji	Garīgā darba rādītāji	Vīriem	Sievietes
Pietrūkst vismaz trīs sariņojumu veidi (mākslinieciskā orientācija)	15,5	30,0	18,5	23,8
Patīk vismaz trīs mākslas veidi (mākslinieciskā daudzpusība)	84,0	85,0	80,0	89,0
Lugu vērtē pēc izpildījuma nevis žanra	13,5	19,0	11,7	19,5
Mākslas tēli savilpo, iespaido	44,0	61,0	42,7	59,0
Piedalās vai vēlas piedalīties pašdarbībā	61,0	79,0	59,0	75,6
Vēlas iemācīties dziedāt, strādāt rokdarbus utt.	52,5	60,0	48,0	73,0
Vēlas apmeklēt dzimtenes skaistākās vietas	90,0	92,0	92,0	89,0
Ir mācījies vai klausījies par estētiku	22,5	52,0	32,6	35,8

Bet estētiskā kultūra neaprobežojas tikai ar mākslu, to veido visas universālās estētiskās attieksmes pret ārpa-sauli. Jāņem gan vērā, ka šo kultūras attīstības procesu konstatēšanai vairs nevar būt tik precīzu adapteru, kā tas ir mākslā, jo praktiskajā darbā, ikdienā estētiskā darbība gandrīz nav izdalāma no materiālās un sociālās darbības. Tāpēc vairs neder ne tie indeksi, ne metodes, ar kurām izmērojam mākslinieciskās vajadzības un vērtību orientāciju. Te lielāka vērtība jāvelti tiešās novērošanas un sociālās psiholoģijas pētījumu metodēm, bet vispārīgais kritērijs var palikt tas pats - masu aktivitāte un jaunrade, kā rezultātā, rakstīts PSKP Programmā, "mākslinieciskais vēl vairāk apgāros darbu, darīs ikdienu krāšņāku"¹.

¹ Padomju Savienības Komunistiskās partijas programma, R., LVI, 1961., 161.lpp.

Par pieturas punktiem šeit noder jaunās darba un sadzīves tradīcijas, darba, sadzīves un arhitektoniskās vides estētizēšanās un simbiem citu objektīvo pazīmju par izauģu estētisko gaumi un estētiskajām prasībām pret sevi un dzīvi. Atsevišķie masu jaunrades rezultāti jau šodien ir sakrājušies tik daudz, ka varam droši runāt par šīs dienas estētisko attieksmju jaunām kvalitātēm.

Vēl nesen lielo ekonomisko pārkārtojumu daļ izpaudās zināma nevižība pret ārējo skaistumu, arī kolektīva attiecību skaistums vēl tikai veidojās. Šodien estētisko atmosfēru lauku sadzīvē raksturo it kā vērtību pārvērtēšanas, negācīju negācījas process, kad atkal nāk cieņā "sudraba birza" likumi un pastiprinās interese par sava novada revolucionāro pagātņi.

Savās atbildēs lauku darbaļaudis nosoda nevižību, nekārtību, vēlas audzēt kokus, zaļumus, ziedus, asus vārdus veltā antisabiedriskām parādībām sadzīvē, sevišķi alkoholismam un pārspīlētai uzvedībai un ārienei. Par spēcīgām izziņošām un estētiskām vajadzībām liecina nedalītas ceļošanas tieksmes, vēlēšanās apskatīt ievērojamākās un skaistākās vietas,

Pilnveidojusies sadzīves tradīciju norise, kas nereti pārvēršas par krāšņiem svētkiem ar dziļu sociālu saturu. Rodas arī vietējās tradīcijas, kuru veidošanā piedalās visa tauta, bet izšķirošais vārds, protams, ir jāsaka ražošanas un kultūras speciālistiem, kas iededz radošās izdomas dzirksti un kuru organizatoriskā prasme palīdz atrast piemērotus apstākļus kolektīva talantu izpaušmei. Blakus citiem vienādiem nosacījumiem subjektīvais faktors ir viens no iemesliem, kāpēc atsevišķās lauku kopsaimniecībās kultūras līmenis aug straujāk nekā citās saimniecībās, kurās gan ir uzcelti jauni klubi, bet kuru kolektīvs un tā kopējās kultūras tradīcijas vēl tikai veidojas.

Kultūras iestāžu koncentrācijas un kvalitātes ziņā vienmēr paliks zināma nevienlīdzība starp pilsētu un laukiem, tomēr estētiskajā kultūrā, kas balstīsies uz arvien augošo

materiālo labklājību un masu aktivitāti, lauku darba-
dāim ir ne tikai visas iespējas samazināt pašreizējo pla-
su dzīves līmeni starp pilsētu un laukiem, bet arī radīt
savas savdabīgas un spēcīgas kultūras vērtības.

V. Snippe

LUTERĀNISMA IDEOLOĢIJAS GALVENĀS IEZĪMES
LATVIJĀ (1920-1940)

Latviešu teologiskās domas sākumi meklējami iepriekšējos gadsimtos, bet noformējumu tā guva 20.gs. 20.-30.gados līdz ar buržuāziskās Latvijas izveidošanos. Tās galvenais centrs bija 1920.gadā Latvijas universitātē nodibinātā Teoloģijas fakultāte, ievērojamākie pārstāvji - K.Kundziņš, V.Maldonis, L.Adamovičs, A.Freijs, H.Biezais.

Pētīt latviešu teoloģisko domu, parādot tās galvenās iezīmes un latviešu tautai un sabiedrības progresīvai attīstībai naidīgās tendences, nepieciešams tāpēc, ka luterānisma ietekme masu tautas zināmā daļā saglabājusies līdz šodienai, bet attiecīgu pētījumu tieši par luterānisma ideoloģiju latviešu marksistiskajā literatūrā nav.

Kritizējot luterānisma galvenās iezīmes, nepieciešams noskaidrot latviešu luterāņu teologu dieva idejas, cilvēktības un tādu sabiedrisko parādību kā reliģijas, zinātnes, morāles un valsts interpretāciju.

Jautājumā par dievu visplašāko uzskatu izklāstu atrodam V.Maldona¹, K.Kundziņa² un A.Freiņa³ darbos. Viņu uzskati kopumā ir latviešu teologu - universitātes mācību spēku domu kopsavilkums.

- 1 V.Madonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939.
V.Maldonis. Vai modernais cilvēks var dievu lūgt? Reliģiski-filozofiski raksti.I. R., 1925.
- 2 K.Kundziņš. Kristietības būtība. Reliģiski-filozofiski raksti.V. 1936.
- 3 A.Freijs. Evangēliskās kristietības raksturs. Krājumā "Par svēto un labo". R., 1936.

Kristīgās ticības dieva idejas interpretācijas raksturīga pazīme ir dieva dualistisks traktējums, kas uzver divus momentus: dievs kā gars un personība. Šāda dieva izpratne deva iespēju dažādos laikmetos, dažādos apstākļos un dažādos sabiedrības slāņos izvirzīt priekšplānā to pusi, kas visvairāk atbilda apstākļiem un atrada atbalstu kristīgo masā. Ja agrākos gadsimtos dievu raksturoja kā antropomorfsku būtni, konkrētu personību, tad 20.gadsimtā pārsvaru guā abstraktā dieva ideja, ko kristietības sākumos pārņēma no jūdā religijas un ideālistiskās filozofijas. Pāreju uz abstraktu dieva idejas sludināšanu nosacīja nepieciešamība piemērot dieva ideju noteiktai sabiedrības attīstības pakāpei. Tādā dieva idejas evolūciju pauž arī latviešu luterāņu teologi. Tā V.Maldonis norāda¹, ka dievs ir absolūtais, gars, personība, mīlestība, svētais, žēlastība. Uzsverot kristīgai ticībai divus raksturīgos momentus - dievu kā garu un personību, viņš vienlaicīgi cenšas atbrīvot dieva ideju no konkrētām cilvēciskām īpašībām, un apgalvo, ka šīs īpašības jeb "Dieva atribūti ir tikai cilvēku uztveres subjektīvās domu formas"².

Tā ir savdabīga galvenās reliģiskās idejas izsmalcināšana, kas balstās uz tuvināšanos ideālistiskai filozofijai, lai religiju uzspodrinātu un saglabātu jaunos apstākļos.

Latviešu luterānisma mācība par dievu un cilvēku pārņēma daudzus personālisma filozofijas elementus. V.Maldonis, piemēram, pozitīvi atsaucās par Leibnīca skolēnu - ideālistisko filozofu un personālisma priekštecī Hermani Lotci, kurš "... uztver Dievu kā dzīvu būtni, personīgu varu"³.

Iegūstot izglītību Tērbatas universitātes Teoloģijas fakultātē, latviešu teologi apguva arī tur valdošās G.Teihmīllera un J.Oša personālisma idejas, kas kļuva par vienu

1 V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939.

2 Turpat, 73.lpp.

3 V.Maldonis. Dievs-cilvēks-pasaule. Krājumā "Es un mans nams". R., 1940., 45.lpp.

no viņu sludinātās ideoloģijas teorētiskajiem avotiem.

Personālisma filozofijas nostādne ir jūtama arī jautājumā par dieva attiecībām ar pasauli. Pēc V.Maldona uzskatiem dievs ir visuzinātājs, kas, visur klātbūdam, gādā par visu visumu. Viņš uzsver gan dieva transcendenci, gan imanenci. "Dieva klātesme ir dinamiska, tā ir, teiksim, kāda enerģija, kas plūst, kas iet cauri kā radio viļņi, repleti-vi, t.i., visu piepildīdama, un permeatīvi, t.i., visu pārvaldīdama un pavēlēdama, kam arī katra šūniņa paklausa"¹. Šis citāts liecina par panteisma elementiem V.Maldona teoloģijā. Atzīstot, ka dieva klātesme ir enerģija, kas plūst, spēks, kam viss paklausa, V.Maldonis ar panteisma palīdzību mēģina nostiprināt reliģiju. Redzam, ka panteismu, ko F.Engelss raksturo kā "... vietām saskarošos pat ar ateismu"² un kas vairākus iepriekšējos gadsimtus, sevišķi sākot ar Spinozu, bija mēģinājums aizsargāt zinātni no reliģijas uzbrukumiem, reliģiskā ideoloģija 20.gadsimtā izmanto, lai padarītu reliģiju modernāku un aizsargātu to pret ateismu. V.Maldona teoloģijā izpaužas tā pati tendence, kas personālismā, arī panteisma elementus tā izmanto cīņā pret materiālismu un ateismu.

Arī dieva esamības pierādīšanā latviešu luterāņu teologi seko 20.gadsimtā valdošam uzskatam, ka prāts nevar pierādīt dieva eksistenci. Rakstā "Dievs-cilvēks-pasaule"³ V.Maldonis apskata dieva esamības pierādījumus: vēsturisko, ontoloģisko, gnozeoloģisko, kosmoloģisko, fiziko-teleoloģisko, morālisto un secina, "ka izprast lielo jautājumu, kas ir Dievs, cilvēka prāts nespēj"⁴, un tikai ticība, kas ir "ietā teoloģisko domu risinātāja"⁵, var teikt, ka dievs ir.

1 V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939., 78. lpp.

2 K.Markss un F.Engelss. Par reliģiju. R., 1956., 75. lpp.

3 Krājumā "Es un mans nams". R., 1940.

4 V.Maldonis. Dievs-cilvēks-pasaule. Krājumā "Es un mans nams". R., 1940., 44. lpp.

5 V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939., 72. lpp.

Luterāņu teologi dievu uzskata par objektu, ko pierāda intuīcija, mistika un akcentē morāliiski psiholoģisko sfēru. Joprojām populārs ir Kanta dieva esamības postulējums, ko dažreiz eklektiski savieno ar tradicionālajiem dieva esamības pierādījumiem. A.Freijs¹ un E.Šmits² mēģina dieva esamību pierādīt Šelera vērtības filozofijas garā, kas cenšas dot jaunu morāliisku dieva esamības pierādījumu.

Pēc Šelera uzskatiem, dievs ir apziņas postulāts, apziņas, kas ir augstākā no visām nepārejošām, cilvēkam no sākuma dotām vērtībām; dievs ir pasaules korelēts, viņš ir klāt katrā reliģiskā aktā un tāpēc eksistē. Patiesībā Šelers atkārtoto tradicionālo ontoloģisko dieva esamības pierādījumu, piedodot tam morālu nokrāsu.

Ja dievs visu radījis un turpina radīt, un ja viņš ir vislielākā mīlestība un vislielākā žēlsirdība³, kāpēc pasaulē radies ļaunums un ciešanas? Teodicejas jautājums - dieva attaisnojums ar prāta slēdzieniem par to, ka dieva radītā pasaulē ir daudz ļaunuma un ciešanu, V.Maldona teoloģijā, tāpat kā jebkurā citā, ieņem redzamu vietu.

Kritiski apskatot dažādu filozofu un teologu izteiktās domas, V.Maldonis paliek pie uzskata par ļaunuma audzināšo nozīmi - dievs soda un ar sodu audzina. "Zināms, grūti saprast, ka dievs ir mīlestība un reizē arī dusmas, bet miesīgais tēvs, audzinādams bērnu, var dusmoties, neizslēdzot savu mīlestību bērnam preti"⁴.

Šādi uzskati ir arī pārējiem buržuāziskās Latvijas filozofiem un teologiem⁵. Tas norāda, ka latviešu teologi atkāpjas no tradicionāliem racionālisma laikā valdošiem uzskatiem - Leibnica teodicejas, ko sludināja K.Volfa filo-

1 A.Freijs. Vērtību būtība, daudzējādība un pakāpenība. Krājumā "Par svēto un labo". R., 1936.

2 E.Šmits. Tikumisko vērtību filozofija un reliģija. Reliģiski-filozofiski raksti. V. 1936.

3 V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939., 65.-68.lpp.

4 Turpat, 93.lpp.

5. P.Dāle. Panteisms, panenteisms un ļaunuma problēma. Krājumā "Gara problēmas". R., 1935.

P.Jurēvičs. Dieva problēma. "Daugava", 1931., nr.11,12.

zofijas sekotāji. Šī parādība izskaidrojama ar to, ka 20. gadsimtā luterānismā smaguma centrs tiek pārnesta uz morālisko, cilvēku savstarpējo attiecību sfēru, kas mazāk pieejama zinātniskai kritikai. Tāpēc arī tiek likts uzsvērs uz audzināšanas jautājumiem.

Kristīgā filozofija bija pirmā, kas, balstoties uz antiķās filozofijas sasniegumiem, izveidoja teorētisku "cilvēka" koncepciju. Šodien cilvēka personības problēmu jautājumos sastopas tādas filozofiskas mācības kā personalisms, eksistenciālisms un ideālistiskā vērtību filozofija. Tieši personības problēmas traktējumā redzama filozofiskā ideālisma un reliģijas visciešākā tuvināšanās. Ievērojamākā kristīgās filozofijas pamatlicēja Augustīna (354.-436.g.p.m.ē.) mācību par cilvēku izmanto mūsdienu ideālistiskā "antropoloģijas" filozofija, tāpat kā to izmantoja Luters un joprojām turpina izmantot mūsdienu protestantisms.

Mūsdienu protestantismā reliģisko uzskatu par cilvēku pauž teologi K.Barts, R.Nīburs, P.Tillihs un citi. Viņu mācība ir cieši saistīta ar "cilvēka" filozofiju, ko attīstīta K.Jaspers, M.Heidegers, Ž.P.Sartrs, G.Marsels un pārējie eksistenciālisti. Uz šo saistību darba "Evangēliskā dogmātika" norāda arī latviešu teologs V.Maldonis. Apskatot M.Heidegera mācību, viņš raksta: "... kur Heidegers runā par vainu, tur ieskanas baznīcas mācība par iedzimto grēku. Kristīgās ticības dogmātiķi apsveic Heidegeru kā sev radniecīgas filozofijas virzītāju"¹.

Viens no galvenajiem šīs problēmas jautājumiem ir jautājums par cilvēka būtību un vietu pasaulē. Latviešu luterāniskie teologi, atzīstot dieva reālu eksistenci pasaulē kā pasaules substanci, kā tās radošo un pārveidojošo spēku, no kā nāk visa pasaules kārtība, uzskata, ka cilvēks, tāpat kā viss materiālais ir otršķirīgs un atkarīgs no dieva. "Mums jātic, ka Dievs radījis un rada cilvēku, sastāvošu no anorganiskā, organiskā un psihiskā, pneumatiskā slāņa kā brīvu

¹ V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939., 100.lpp.

personību, kas attīstas pēc Dieva radības likumbas no pirmatnējās vienības cilvēku dzimuma daudzveidībā¹.

Savos uzskatos par cilvēka būtību latviešu luterāņu teologi sekoja Augustīna un līdz ar to arī tradicionālā luterānisma mācībai par ķermeni un dvēseles dualismu. Cilvēks sastāvot no divām patstāvīgām substancēm: ķermeni un dvēseles, un šajā apvienībā "gara elementi valda pār miesu"². Pēc viņu uzskatiem cilvēka būtība un īpašības izriet no personiskās attieksmes pret dievu. Tātad tas, kas cilvēkā ir cilvēcisks, būtisks, ir dievišķīgs. Katrā personībā ir daļa no augstākā personiskā sākuma, dievišķā prāta. Cilvēks izpratis sevi - kā grēcinieku (lielā distancē no dieva) un kā dievam līdzīgu³. Ar šādu mācību teologi it kā cenšas izcelt katras personības vērtību, padarīt ticību iespaidīgāku, pievilcīgāku.

Mācība par cilvēku luterāņu teologi lieto jēdzienu personība, attiecinot to tikai uz dievu un cilvēka individuālu dvēseli. Pārējām materiālām un garīgām lietām personiskuma jēdziens neesot piemērojams. Saproto (tāpat kā personālisma pārstāvji) ar personību cilvēka individuālu dvēseli, luterāņu teologi apskata personību ārpus sociālās īstenības kā "personību vispār". "Tas ir gribas akts, kas noteic cilvēku par personību. Viņā redzam cilvēka "es", individuālo pašnoteikšanos individuālajā dotībā"⁴. Teoloģija atsakās atzīt reālu cilvēku par personību un aprobežoto ar pašapziņu, apskata to kā ideālu, pašregulējošu struktūru, dieva ieliktais būtības savdabīgu izolētu potencialitāti.

Lai gan pašapziņa nav nekas cits kā cilvēka sevis apzināšanās kā apziņas subjektu un objektu caur sabiedrisko praksi, tas ir "citu cilvēku apzināšanās kā līdzīgus sev

1 V.Maldonis. Evāņģēliskā dogmātika.R.,1939.,102.lpp.

2. Turpat, 102.lpp.

3. Turpat, 104.lpp.

4. Turpat, 102.lpp.

un cilvēka attieksmi pret otru cilvēku kā sev līdzīgu"¹, teologi iznes pašapziņu ārpus empiriskās pasaules robežām, saprotot to kā neatkarīgu no ārējās pasaules cilvēku būtību. Vīpi cenšas atjaunot klasisko postulātu, ka gara jēdziens ir identisks ar personības jēdzienu. Šajā mēģinājumā pierādīt, ka gars un personība ir viens un tas pats, parādās cenšanās tuvināt teologiju personālisma filozofijai.

Pretstatā kristīgajam dualismam marksisms parāda, ka starp individu un personību nav nepārejoša bezdibena, jo indivīds ir personisko īpašību nesējs, tā individuālā izpausme sabiedrībā neeksistē citādi kā personība; tas ir veselās sociālās struktūras individuāls komponents. Personība - tas ir konkrēts cilvēks, vispārējā un atsevišķā nesējs. Marksisms, balstoties uz zinātnes sasniegumiem, cilvēka un cilvēces attīstības vēsturi, apskata personību kā dinamisku sistēmu un darbojošos indivīda papildīšanu ar sociālu saturu, viņa bagātināšanu ar mūsdienu sabiedrības garīgām vērtībām. Cilvēks, personība ir sabiedrisko attiecību kopums, sabiedrisks produkts, sabiedrības attīstības rezultāts.

Luterānisma mācība par cilvēku saistīta ar grēcīguma problēmu. No latviešu teologiem to risina V.Maldonis². Vīpš atkārtoti protestantisma uzskatu par cilvēka sākotnējo grēcīgumu. Tā kā dieva gribu nevar izziņāt, cilvēks izsaka savu brīvo gribu, un tas jau ir grēks. "Grēks nav meklējams ne telpā, ne laikā, ne dabā, ne miesā, ne Dievā, bet vieniģi c i l v ē k a a p z i ņ ā. Grēks ir tur, kur darbojas brīva apziņa (pasvitrojums mans - V.S.), kur darītājs apzinās, ko darījis, runājis, ko domājis, ko pats lēmis, ko

1 K.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения, т.2, стр.42.

2 V.Maldonis. Grēks. "Ceļš" 1936., nr.1-4.

V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika.R., 1939.

V.Maldonis. Dievs-cilvēks-pasaule. Krājumā "Es un mans nams". R., 1940.

pats vērtējais"¹.

Ar šādu mācību teologi cenšas atbrīvot dievu no atbildības par ļaunumu un netaisnību, kas eksistē pasaulē, un pārliecināt to uz cilvēku. Ar cilvēka grēcīgumu pasaulē ienācis ļaunums. Par ļaunumu pasaulē, par sociālo netaisnību, asiņainiem kariem, laupīšanu un vardarbību, par visām cilvēka nelaimēm sabiedrībā atbildīgs ir nevis visvarenais dievs, bet gan cilvēks. "Uz visādu gaušanos par grūtajiem laikiem un par vispārējo materiālo un morālo nabadzību kristīgā grēcīguma apzīpa atbildeja: jā, tā tas ir, un citādi nesar būt; ka pasaule ir samaitāta, tur tu pats esi vainīgs, jūs visi esat vainīgi, vainīga ir tava un jūsu pašu iekšējā samaitātība"², rakstīja F.Engelss. Cilvēks sava sākotnējā grēcīguma dēļ ir vainīgs pie dieva radītās pasaules harmonijas izjaukšanas. Visas nelaimes, ko pārdzīvo cilvēki, tiek pasludinātas kā dieva sods par pārdzīmoto un citiem grēkiem.

Arī cilvēka dzīves jēgu luterāņu teologi meklē ārpus cilvēka, ārpus viņa vienīgās reālās dzīves, uzsverot, ka cilvēka dzīves mērķis ir piepildīt kristīgo ideju, atdzimt augstākai dievišķīgai dzīvei³, staigāt dieva ceļus, meklēt labo, tikumisko un dievišķīgo⁴. Bet cilvēks ir sabiedriska būtne, un tāpēc arī cilvēka dzīves jēga atrodama tikai personiskā un sabiedriskā kopsakarībā, personiskā un sabiedriskā mijiedarbības ietvaros.

Mācībā par pasauli luterānisma ideologi pieskaras dažādām sociālās dzīves parādībām. Liela vieta ierādīta sabiedriskās apzīpas formām un jautājumiem, kas ar tām saistīti, centrālo vietu, protams, atstājot reliģijai. Apstākļos, kad sabiedrība arvien vairāk aiziet no reliģijas, un tās dažādi slāņi un šķiras arvien vairāk zaudē ticību, luterāņu

1 V.Maldonis. Dievs-cilvēks-pasaule.Krājumā "Es un mans nams".R.,1940.,42.lpp.

2 K.Markss un F.Engelss. Par reliģiju.R.,1956.,140.lpp

3 K.Kundziņš. Dzīves jēgas izpratne Jaunajā Derībā.

4 E.Ērmans. Dvēseles ilgas. R.,1922.,12.-13.lpp.

teologi par savu uzdevumu uzskata pierādīt reliģijas nepieciešamību gan atsevišķa cilvēka, gan visas tautas dzīvē. Noskaidrojot reliģijas lomu un vietu, viņi mēģina izskaidrot arī reliģijas būtību un izcelšanos. Ar šo jautājumu visvairāk nodarbojies teologs A.Freijs¹. Viņš atbalsta E.Šēdera, R.Sēberga, E.Trelša un R.Otto uzskatus par reliģijas izcelšanos no reliģiskā iedīgļa cilvēka dvēselē. Šiem uzskatiem seko lielākā daļa pārējo latviešu teologu un filozofu².

Teologu sludinātā mācība, saistot reliģijas izcelšanos ar reliģisko iedīgi cilvēku dvēselē, parāda ideālistiskās filozofijas un reliģijas ciešo sakaru. Šī teorija ir atvasināta no ideālistiskās teorijas par reliģisko ideju izciltību. Domu par reliģisko ideju izciltību vispilnīgāk un konsekventāk attīstīja franču filozofs R.Dekarts (1596. - 1650.). Būdam materiālists dabas izziņāšanā, daudzas citas īstenības puses, arī reliģijas izcelšanos, Dekarts traktēja ideālistiski.

Balstoties uz dabas zinātņu sasniegumiem un reliģijas gnozeoloģisko, sociālo un vēsturisko cēloņu materiālistisku izskaidrojumu, Dekarta mācību drīz vien noliedza Dž.Loka, un šī teorija zaudēja pat zinātniskas teorijas šķietamību. Tomēr daudzi teologi, sociologi un reliģijas vēsturnieki atzīst to līdz šim laikam. Īpaša tās atdzīvošanās bija vērojama 19. un 20.gadsimta mijā, kad padziļinājās reliģiskās apziņas krīze. Tas izskaidrojams ar to, ka šī mācība ļauj vienkāršoti, apejot racionālus spriedelējumus, pierādīt "iedzimtu reliģiozitāti".

Buržuāziskajā Latvijā R.Otto (vispopulārākais šīs mācības sludinātājs) idejām pievienojās ievērojamākie teologi-

- 1 A.Freijs. Reliģijas būtība. Evangēliskās kristietības raksturs. Reliģiskās saknes latviskās apziņas skatījumā. Visi krājumā "Par svēto un labo". R., 1936.
- 2 K.Beldavs. Es nekaunos. Valmierā, 1924., 23.lpp.
P.Dāle. Filozofija, reliģija, dzīve. Reliģiski-filozofiski raksti. R., 1925., 17.lpp.
V.Maldonis. Evangēliskā dogmātika. R., 1939., 4.lpp. un citi,

V.Maldonis, K.Kundziņš, A.Freijs, H.Biezais un oitl.R.Otto idejas Latvijas jauno teologu vidū no 1924. - 1935.gadam izplatīja Latvijas universitātes teoloģijas fakultātes do- cents Gustavs Menšings, kurš no 1924.- 1926.gadam bija bi- j's R.Otto privātaasistents.

Ar reliģijas izcelšanās problēmu ļoti cieši saistīts jautājums par reliģijas būtību. Reliģijas būtības izpratnē latviešu teologi savukārt seko vienam no ievērojamākiem - vācu liberālās teoloģijas veidotājiem F.Šleiermaheram(1768.- 1834.). Atkārtojot Šleiermahera uzskatus, viņi cenšas pierā- dit, ka reliģija ir pārdzīvojums, iekšēja pieredze, patspā- vīgs cilvēka garīgās dzīves novads. "... Jāatzīst, ka reli- ģija savā būtībā ir p ā r d z ī v o j u m s, k u r ā d v ā s e l e s a s k a r a s a r n u m i n o z o, k a s i z r a i s a d z ī v i, k u r u n o s a k a s v ē t ā v ē r t ī b a"¹.

Šāds reliģijas izcelšanās un būtības traktējums sakrīt ar pārējo latviešu buržuāzisko teologu un filozofu uzska- tiem². Ar to viņi centās pasargāt reliģiju no zinātniskās kritikas un ateisma atspēkojumiem. Uzsverot, ka "reliģiju neizpētīs empiriskās pozitīvās zinātnes ar saviem prāta deducējumiem"³, viņi nostājas pret materialistiskās, mark- sistiskās filozofijas domas sasniegumiem reliģijas problē- mu jautājumos. Pēc viņu uzskatiem reliģija rodas dieva iedarbības rezultātā no reliģiskā iedīgļa cilvēka dvēselē,

¹ A.Freijs. Par svāto un labo. R., 1936., 15.lpp.

² Skat. L.Adamoviāšs. Senlatviešu reliģija. Vēstures atzi- pas un tēlojumi. R., 1937., 52.lpp. V.Maldonis, J.Ozoliņš. Reliģijas vēsture. R., 1927., II, 78.lpp. V.Maldonis. Evan- ģeliskā dogmātika. R., 1939., 41.lpp. P.Dāle. Par reliģisko jūtu irradiācijas (izstarpējuma) parādībām. Rel.-filoz. raksti. III. 1930., 189.lpp. Reliģija un intelligence. "Burt- niķis", 1933., nr. 10., II, 731.lpp. K.Kundziņš. Kristietī- bas būtība. Rel.-filoz.raksti. V sēj., 1936., 9.lpp. Fr.Zalītis. Reliģija un kultūra. "Ausma", 1926., nr.1., 8.lpp.

³ V.Maldonis. Evāņģeliskā dogmātika. R., 1939., 3.lpp.

tāpēc veltīgi tai meklēt šīs zemes izskaidrojumu un objektīva rakstura cēloņus.

Ierādot reliģijai centrālo vietu pārējo sabiedrisko parādību - zinātnes, morāles, politikas - vidū, luterāņu teologi cenšas tās nostādīt ciešā reliģijas atkarībā.

Reliģijas un dabas zinātņu attiecības ir mainījušās līdz ar dabas zinātņu lomas pieaugumu sabiedrības attīstībā. Reliģijas sākotnējo augstprātīgo izturēšanos pret dabas zinātnēm nomainīja vispirms nīkna cipa, vēlāk cenšanās tām pielāgoties. Spiesta pielāgoties dabas zinātnēm un cenšoties izmantot to autoritāti, reliģija uzstājās ar jauniem lozungiem: zināšanas nerunā preti bībelei, zinātne nerunā preti reliģijai.¹

Luterāņu ideologi mēģināja mazināt dabas zinātņu lomu materiālistiskā pasaules uzskata veidošanā. Cenšoties uzspiest dabas zinātnēm savus metodologiskos principus, viņi tiecās panākt, lai dabas zinātnes atteiktos no plašākiem teorētiskiem secinājumiem, kam ir pasaules uzskata nozīme, un neietu tālāk par atsevišķiem faktiem, empiriskām atziņām un tīri praktisku, tehnisku jautājumu atrisinājumiem. "Zinātniskais skats tver daļas, partīcijas, bet reliģiskais skats tver visu, totalitāti"², raksta A. Freijs. Tātad zinātnes uzdevums nav izpētīt un izprast "pasaules un visas esamības pēdējos pamatus"³.

"Vairāk...", saka Ļepins, "modernais, kulturālais fideisms nedomā arī prasīt. Mēs jums atdosim zinātni, dabas pētnieku kgl, atdodiet mums gnozeoloģiju, filozofiju, - tāds ir teologu un profesoru kopdzīves noteikums "attīstītajās" kapitalistiskajās valstīs"⁴.

Lai ticīgajos radītu iespaidu, ka zinātnes un reliģijas

1 A. Pipirs. Cipā pret bezdievību. R., 1936., 15.-16. lpp.

2 A. Freijs. Par svēto un labo. R., 1936., 21. lpp.

3 A. Freijs. Tikumi un pienākumi. Krājuma "Es un mans nams", R., 1940., 141. lpp.

4 V. I. Ļepins. Raksti, 14. sēj., 261. lpp.

attiecības ir harmoniskas, teologi lietoja arī veco "divu patiesību" teoriju, kas radās viduslaikos un kuras rašanās ir saistīta ar izcilo senatnes domātāju Ibn-Rošdas (Averroess, 1126.-1198.) un Ibn-Sinas (Avicenna, 980.-1037.) darbību. Lai pasargātu sevi no baznīcas uzbrukumiem un kaut nedaudz atrāpītu rokas zinātniskiem pētījumiem, viduslaiku zinātnieki izmantoja šo teoriju un mācīja, ka zinātnei un reliģijai katrai esot savas patiesības un tādēļ teologija un zinātne nedrīkstot iejaukties viena otras lietās, jo "daba ir dabaszinātnu sākums un dabiskas lietas - tās priekšmets. Tāpat teologijas sākums ir dievs, bet tās priekšmets - dievišķas lietas"¹, rakstīja Averroess.

Taču jau 13.gadsimtā teologs Akvīnas Toms "divu patiesību" teoriju piemēroja baznīcas vajadzībām, sludinot, ka zinātne, salīdzinot ar reliģiju, iepem zemāku stāvokli par tik, par cik cilvēka saprāts ir zemāks par visu zināmo dieva saprātu. "Divu patiesību" teoriju tieši Akvīnas Toma interpretācijā cīņai pret zinātņi izmantoja arī buržuāziskās Latvijas teologi.

"Zinātnei jāpaliek pie sava speciālā uzdevuma, tāpat kā metafizikai un reliģijai ir jāpaliek savā plāksnē"². Buržuāziskās Latvijas teologi mācīja, ka zinātne un reliģija darbojas dažādās sfērās. Zinātne pētot to, kas redzams un sajūtamams vai arī secināms no cilvēku novērojumiem, turpretī ticība atklājot neredzamo, garīgo pasauli, ko zinātne nespējot. Tādēļ zinātnes patiesības esot nepilnīgas, relatīvas, bet reliģija dodot absolūtas patiesības. Starp zinātņi un reliģiju nekādu pretrunu neesot, jo katrs no tām nodarbojoties ar savām lietām un varot viena otru tikai papildināt³.

1 Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. М., 1961, стр. 516.

2 A. Freijšs. Par svēto un labo. R., 1936., 21. lpp.

3 V. Maldonis. Evangeliskā dogmātika. R., 1939., 43. lpp.
A. Freijšs. Tikumi un pienākumi. Krājumā "Es un mans nams". R., 1940., 143. lpp.

Teologi novelk mākslīgu robežu starp absolūto un relatīvo. Plaša starp absolūto un relatīvo patiesību teologiem vajadzīga, lai absolūtās patiesības izpratnē piedāvātu tikai reliģijai un relatīvās patiesības izziņu - tikai zinātnei, un tādējādi izmantotu savienību starp ticību un zināšanām, kas savstarpēji papildinot cita citu. Bet starp relatīvo un absolūto patiesību nav nepārejama robeža, kādu cenšas novilkt reliģiskie "teorētiķi". Tā kā daba ir bezgalīga, katrs zinātnes atklājums ir relatīva patiesība, kas satur sevi daļu no absolūtās patiesības. Nav nekāda pamata teologu apgalvojumiem, ka zinātnes atklātās patiesības, būdamas relatīvas, nedod cilvēkiem iespēju izziņāt pasauli. Mūsu zināšanas, kā zināms, ir reizē gan relatīvas, gan absolūtas. Relatīvas tāpēc, ka, nebūdamas pilnīgas, tās pastāvīgi attīstās, aizvien plašāk, dziļāk un precīzāk atspoguļojot īstenību; absolūtas tāpēc, ka tās ir objektīvas.

Dabas zinātņu un reliģijas harmoniju teologi mēģina pierādīt arī, falsificējot dabas zinātņu atklājumus, izveidojot "dabaszinātniskus pierādījumus", kas it kā apstiprina reliģiskās pasaules izpratnes pareizību, kā arī atsaucoties uz zinātnieku "religiozitāti". Starp citiem ievērojamiem pasaules zinātniekiem tiek nosaukti arī buržuāziskās Latvijas zinātnieki - ķīmiķi B. Jirgensons, J. Auškaps, A. Janeks, mediķis M. Zīle un citi, kuri savos darbos pauda ideālistisku un atklāti centās aizstāvēt reliģisko pasaules uzskatu.

Lai gan oļoņi šai parādībai jāmeklē sabiedrības sociālajos apstākļos - reliģiskā audzināšanā ģimenē, plaši izvērstā reliģiskā propagandā, antagonistisko šķiru sabiedrībai piemītošajos trūkumos (eksploatācija, bezdarbs, nabadzība, nedrošība par rītdienu), ideālistiskās filozofijas ietekmē un galvenokārt savas šķiras interešu aizstāvēšanā, luterāņu teologi izmanto dabaszinātnieku "religiozitāti", lai noliegtu reliģijas un zinātnes pretstatu. A. Freijs recenzijā par M. Zīles darbu "Kas ir dvēsele?", kurā tas norāda pie filozofiski reliģiskas dvēseles izpratnes, norāda: "Jāatzīst, ka autora nostāja ir zīmīga. Primātu viņš pie-

šķir garam. Mums jāprot šāda atziņa augsti novērtēt, jo vairāk tāpēc, ka to izteic medicīnas, resp., dabas zinātnes pārstāvis. Te var saskatīt arī mediķa saskarsmi ar dievišķīgo, teoloģisko"¹.

Luterāņu teologi, pamatojot reliģijas un zinātnes harmonijas koncepciju, plaši izmanto arī ideālistisko filozofu uzskatus. Latvijas ideālistiskās filozofijas galvenie pārstāvji (P.Dāle, P.Jurēvičs, T.Celms u.c.) savā mācībā tā vai citādi nonāca galu galā pie reliģiska rakstura secinājumiem, un arī paši centās pamatot uzskatu par reliģijas un zinātnes harmoniju². Ta P.Dāle atzīst, ka reliģijas un filozofijas centrālais objekts ir zināmā nozīmē kopējs, viens un tas pats princips - visuma dzīvais centrs, absolūta visvienība, absolūtais gars, ka "filozofijas vienīgais priekšmets ir Dievs"³.

Buržuāziskās ideoloģijas krīze, kas sevišķi izpaudās pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas, izīmējās ar mēģinājumu palielināt reliģijas lomu sabiedrības dzīvē. Īpašu uzmanību teologi centās veltīt morāles problēmām, lai, balstoties uz senajām tradīcijām un baznīcas organizāciju aktīvu darbību, izmantotu reliģiju kā masu ideoloģiju un iedarbotos uz tautas tikumisko apziņu. Vienlaicīgi tas ir mēģinājums izcelt tos ticības jautājumus, kas mazāk pieejami zinātniskai kritikai. Uzskatot, ka reliģija ir vienīgais patiesais ceļš rādītājs morālā dzīvē, teologi uzsver, ka kristīgās morāles patiesību aizmiršana ir visu

1 A.Frēijs. "Ceļš", 1940., nr.4., 275.lpp.

2 Skat. P.Dāle. Filozofija, reliģija, dzīve. Reliģiski-filozofiski raksti. I., 1925.
P.Jurēvičs. Reliģijas un filozofijas problēmas. "Audzinātājs", 1926., nr.9. Dieva problēma. "Daugava", 1931., nr.11, 12.
T.Celms. Tagadnes problēmas. R., 1933., Patiesība un šķitums. R., 1939.

3 P.Dāle. Filozofija, reliģija, dzīve. Rel.-fil.raksti. I.sēj., 1925., 23.lpp.

pasaules konfliktu un sadursmju cēlonis.

Atvasinot morāli no transcendentā sākuma, saistot tikumisko audzināšanu tikai ar dieva garu, buržuāziskās Latvijas teologi un filozofi apgalvo, ka morāles, tikumības izcelšanās ir dievišķa, pārdabiska. Viņi izslēdz sociāli-ekonomiskā faktora noteicošo lomu tikumisko uzskatu veidošanā.

"Cilvēki", norāda F.Engelss, "savus tikumiskos uzskatus apzinīgi vai neapzinīgi galu galā gūst no praktiskām attiecībām, uz kādām dibinās viņu šķiras stāvoklis, t.i., no ekonomiskām attiecībām, kādās notiek ražošana un maiņa"¹.

Tāpat teologi ignorē arī zinātniskā faktora iedarbību uz tikumisko apziņu. Viņu vidū izplatījās teorija par it kā izveidojušos bezdibēni starp zinātnisko domu un tikumiskiem ideāliem, starp cilvēku intelektuālo attīstību un to morālisko pilnību. Pēc teologu uzskatiem nekādi zinātniski iekarojumi nevar pacelt sabiedrības morālisko līmeni, jo cilvēks, aizraujoties ar zinātnes sasniegumiem, aizmirst par savu iekšējo pasauli.

Līdz ar sociāli ekonomiskā un zinātniskā faktora noliegšanu tikumisko uzskatu veidošanā, teologi izceļ morāles vispārcilvēcisko raksturu, uzsverot, ka morāle ir vienāda visiem cilvēkiem bez sociālās, vēsturiskās un nacionālās atšķirības.

Kristietības morālos principus, kas izklāstīti bībelē kā uzvedības normas, dievs esot devis cilvēkiem vienreiz un uz visiem laikiem. Tātad šīs morāles normas esot nemainīgas un absolūtas. "Tās normas noteic Dieva prāts, kura atklāsmē redzama Svētajos rakstos, baznīcu apliecībā un gudrū, tikumīgu cilvēku atziņās"². Uzsverot kristīgās morāles vispārcilvēcisko raksturu un ignorējot morāles atkarību no sabiedrības materiālās dzīves apstākļiem, viņi

1 F.Engelss. Anti-Dirings. R., 1952., 106.lpp.

2 A.Freijs. Tikumi un pienākumi. Krājuma "Es un mans nams". R., 1940., 100.lpp.

balstās uz kristiānismā ietvertajām tikumiskajām vērtībām, kurām ir vispārcilvēciska nozīme. Šīs vienkāršās tikumiskās normas attiecībā pret reliģiju ir patstāvīgas, neatkarīgas un saglabājas visās morāles sistēmās. Taču garīdzniecība nepārtraukti cenšas gan pielāgot tās saviem sociālajiem mērķiem, gan arī izmantot dieva esamības pierādīšanai.

Buržuāziskās Latvijas teologi saista šīs normas ar bībeles pantiem. Izceļot Jaunās un Vecās derības tikumiskos pantus un to nozīmi, viņi uzskata tos par dieva atklātiem un līdz ar to dievu uzskata par vienīgo un galveno morāles likumdevēju¹. Vispārcilvēciskās tikumiskās vērtības, kas atspoguļojas kristīgajā morālē, reliģijas ietekmē tika sašaurinātas, sagrozītas, pakļautas ticības dogmām un baznīcas šķiriskajām interesēm.

Katras šķiras morāli raksturo galveno morāles kategoriju (tikumības kritērija, sirdsapziņas un pienākuma, laba un ļauna, dzīves jēgas utt.) izpratne. Luterāņu tikumības mācībā arī morāles kategorijas ir sagrozītas. Tikumības kritērija vietā izvirzīts mistisks "Dieva likums", sirdsapziņa traktēta kā katram cilvēkam piemītošā subjektīvā "garīgā spiediena" vai "Dieva tikumiskā likuma jušana", labais savienots ar dieva priekšstatu utt.

Savā morāles mācībā latviešu buržuāziskie teologi un filozofi noliedz tikumisko progresu kā cilvēku sabiedrības likumsakarīgu attīstības ceļu. Uz jautājumu, vai mēs esam garīgi un tikumiski stiprāki nekā mūsu tēvi, nekā cilvēki pirms 1000 vai 2000 gadiem, viņi atbild: "Nē! Pretēji, mēs grēkojam un noliedzamies tāpat!"² Tikumiskā progressa vietā latviešu teologi pauž uzskatu par periodisku tikumisku uzplaukumu un pagrimumu, kas it kā esot atkarīgs no tā, kādu

1 A. Freijs. Tikumi un pienākumi. Krājumā "Es un mans nams". R., 1940., 100. lpp.

J. Birziņš. Kad nāks labāki laiki. R., 1933., 61. lpp.

E. Šmits. Tikumisko vērtību filozofija un reliģija. Reliģiski-filozofiski raksti. V. sēj., 1936., 36. lpp.

2 L. Rasa. Jēzus Kristus un pestīšana. Krājumā "Es un mans nams". R., 1940., 62. lpp.

nostāju lepm tauta pret ticību, jo tikai "religija dod spēku tikumiski darboties. Tani sakņojas tikumi, bez kuriem tikumība nav pilnīga"¹. Tātad religija, ticība dievam tiek izvirzīta kā tikumiskā progresa virzošais spēks, saistot šo progresu ar cīņu pret cilvēka grēcīgo brīvo gribu.

Visumā luterāņu teologu tikumības mācību varam raksturot kā vecās ekspluatatoru sabiedrības saglabāšanas līdzekli, kā neauglīgu, reālās dzīves pilnveidošanai nederīgu morāli, kas izkropļo priekšstatus par cilvēka dzīves mērķi un jēgu, sniedzot iluzorus tikumisko vērtību orientierus.

Jautājums par valsts izcelšanos, tās būtību un attīstību vienmēr bija un ir asas ideoloģiskas cīņas centrā. V.I. Lēpins darbā "Par valsti" norādījis, ka tieši valsts jautājumu visvairāk sakropļojuši visāda veida buržuāziskie teorētiķi², savās teorijās par valsti cenšoties aizmaskot tās šķirisko būtību. To redzam arī latviešu buržuāzisko teologu un filozofu darbos, kur jautājums par valsti izskatīts ideālistiskā un metafiziskā garā. No tādām pozīcijām tiek atrisināts galvenais teorētiskais jautājums "... par sabiedriskās dzīves dažādu pušu savstarpējām attiecībām, par ideoloģisko sabiedrisko attiecību virsotni materiālajām attiecībām, kura zināmā atrisinājumā arī ir materiālistiska doktrīna"³.

Teologu uzskatu pamatā ir atzinums, ka sabiedriskām parādībām ir garīgs raksturs un tās eksistē atsevišķi no materiālajām. Šajā jautājumā idealistiskie filozofi saprotas ar teologiem, un varam teikt, ka kopīgā tendence, kas vērojama buržuāziskajā politiskajā filozofijā, kuras metodoloģiju arvien vairāk ietekmē reliģiski mistiskas sistēmas, ir raksturīga arī Latvijai. Latvijas buržuāziskā filozofiskā doma arvien vairāk pauž reliģijas viedokli. Piemēram, A. Dauges nostāju P. Jurēvičs raksturo, uzsvērdams, ka "... no dažādām

1 A. Freijs. Reliģijas būtība. Krājuma "Par svēto un labo", R., 1936., 39. lpp.

2 V. I. Lēpins. Raksti, 29. sēj., 422. lpp.

3 V. I. Lēpins. Raksti, 1. sēj., 156. lpp.

tās izpratnēm, kā visdziļāko tas atzīst tās reliģisko izpratni..."¹.

Metodoloģiskais izejas princips politikas un valsts jautājumos ir tāds, ka augstāka būtne, dievs, reliģiskā morāle tiek uzskatīti par galvenajiem faktoriem, kas nosaka politiskās un valstiskās parādības. "Vienmēr kristieši sapratuši, ka politiskā iekārta nav celusies no cilvēku darbības, bet ka tā saistāma ar Dieva gribu"², rakstīja V.Maldonis.

Valsts, pirmkārt, ir "garīgs organisms", kaut arī saistīts ar cilvēku, ar tā dabu, bet nepavisam nav "dabiski vēsturiska nepieciešamība". Vara vienlaicīgi ir dabisks un dievišķīgs institūts; dabisks, jo tā izriet no cilvēka dabas prasībām, un dievišķīgs, jo pati šī daba un tās prasības ir dieva radītas. Tā atvasina savu izcelsmi no dieva, jo ir no dieva izejošās "cilvēka brīvās gribas" produkts. "Visās cilvēces gaitās īstais noticējs ir Dieva dotais, ticības apgaismotais cilvēka gars..."³ Tātad, atzīstot valsti kā reāli eksistējošu politisku esamību, tānī pašā laikā tā tiek saistīta ar pārdabisku spēku - ar dieva radošo darbību.

A.Freijs rakstā "Tikumi un pienākumi" dod diezgan plašu valsts būtības un tās galveno iezīmju raksturojumu. Apskatot, kā valsts jautājumus traktējuši agrāko laiku domātāji, viņš izsakās, ka valsts izaug uz tautas apziņas pamata, ka tā ir organiska dinamiska parādība, kas pārveidojas tautas gribas ietekmē (pasvitrojumi mani - V.S.), balstoties uz taisnības un brīvības idejām, tās uzdevums ir aizsargāt tautas neatkarību pret ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem, rūpēties par kārtību, kultūralu attīstību visiem tautas locekļiem.⁴

¹ P.Jurēvičs. Posma "latviskās domas vēsturē." "Daugava", 1938., II, 1044.lpp.

² V.Maldonis. Praktiskā kristietība. R., 1938., 87.lpp.

³ Turpat, 152.lpp.

⁴ A.Freijs. Tikumi un pienākumi. Krājumā "Es un mans nams", R., 1940., 163.lpp.

Tatad valsts izaug nevis no sociāli ekonomiskiem apstākļiem, bet gan to pieļauj dievs un rada tauta, kad tai nobriest kopības apziņa; tā pārveidojas, nevis pateicoties ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstībai, bet gan pēc tautas gribas; tās uzdevums ir nodrošināt visu tautas locekļu labklājību.

No tā redzam valsts izcelšanās un attīstības sociāli ekonomisko un šķirisko cēloņu pilnīgu ignorēšanu un vēl labu tiesu demagogijas, iztēlojot valsti kā vispārējās labklājības pamatu un sargātāju, pie kam saprotot ar to nevis materiālo labklājību, bet gan ideālistiski tvertu cilvēka "harmonisku attīstību" un "dabisko pilnību", kā to sludina reliģiskā morāle.

Kapitālisma ideoloģiskajā aizstāvēšanā reliģijai vienmēr bijusi svarīga loma. Attālojot antagonistiskās sabiedrības pamatus - privātipašumu, sabiedrības dalīšanos šķirās, reliģiskie ideologi izmantoja arī dažādus demagoģiskus papāmienu. Latviešu luterāņu ideologi nereti uzstājās ar kapitalistiskās iekārtas "objektīvu" kritiku, sludinot visas tautas kopības ideju. Cenšamies iegūt simpātijas un autoritāti, viņi nosodīja kapitālisma redzamākos ļaunumus - masu nabadzību, kukuļņemšanu, ģimenes dzīves seirumu, slimības utt.¹ Taču šo trūkumu cēloņus teoloģi meklēja nevis sociālajos apstākļos, bet gan pašā cilvēkā grēcīgajā dabā. Balstoties uz savu teoriju par cilvēka morālo pilnveidošanos, viņi sēja ilūzijas, ka šos trūkumus var novērst, saglabājot kapitalistiskās iekārtas pamatus. Atgriežoties atpakaļ pie ticības, cilvēki pārveidošot savu dzīvi, jo "tavs ārsts ir Jēzus Kristus, kas nācis meklēt pazudušo, dziedināt slimo un sasiet salauzto"².

Faktiski šāda "kritika" aizstāvēja kapitalistiskās iekārtas ideoloģiju. Tās sociālā jēga bija atturēt darbaļaudis

¹ K.Beldavs. Kur izeja? Iiepāja, 1919. Svabadiņa.R., 1920.

J.Ērmans. Mājas altāris. R., 1933., 17.lpp.

"Svētdienas Rīts", 1932., nr.24., 211.lpp.

² J.Ērmans. Mājas altāris. R., 1933., 90.lpp.

no istas cīpas par sociālo atbrīvošanos un iedvest tiem domu, ka kapitālisma apstākļos var likvidēt sociālos trūkumus, lai gan īstenībā tie piemīt kapitālismam organiski.

Izmantojot savu tradicionālo demagogiju, bagāto pieredzi masu pakļaušanā, plašo reliģisko dogmātu izplatīšanu ne tikai reliģiskās, bet arī laicīgās aprindās, teologi centās kalpot valdošajai šķirai kā masu neapmierinātības, sociālā protesta, revolucionārās aktivitātes mazinātāji. un novēršēji. Šīnī nolūkā viņi izmantoja domu par visas latviešu tautas kopību, visu šķiru sadarbību, liekot to pretī šķiru cīpas teorijai. Sevišķi šī teorija izplatījās pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma, kad tā kļuva par valsts oficiālo doktrīnu. Tomēr tās sakumi vērojami daudz agrāk. Jau 1920.gadā K.Beldavs rakstīja, ka "brīva" Latvijā vajadzīgi ļaudis, kas spēj piedot to, kas reiz bijis, un atsavināties no negēlīgas atbrīvības kāres, jo "jauno Latviju ceļot un veidojot vajadzīgs visām šķirām kopīgi strādāt"¹.

Kā teorētiskais pamats uzskatām par visu šķiru sadarbību kalpoja personālisma abstraktā cilvēka koncepcija, bet kā propagandas pamatniens - vispārcilvēciskas mīlestības sludināšana. Interēnu teologi izkropļoja reālās sociālās attiecības, kas eksistēja, pārveršot cilvēku attiecības, kuri pieder dažādām šķirām, par abstraktu "personību" attiecībām.

Atzīstot privātīpašumu kā dabisku, jo arī pirmā kristīgā draudzē "katram bija savā manta jeb privātīpašums", latviešu teologi un garīdznieki cenšas privātīpašuma izraisītos ļaunumus nomaskēt, sludinot vispārcilvēciskas mīlestības, brālības un viemprātības idejas. Viņi aicina saprast to, ka "nabagi un bagāti vienmēr bus pasaulē", jo tāda ir dieva griba, kurš vēlas, "lai mantas stāvokļa izšķirība

¹ K.Beldavs. Svabedība. R., 1920., 17.lpp.

ierosina kalpojošu mīlestību¹. Un tāpēc "celsim tiltu starp darba devējiem un pāmējiem, pilsētniekiem un lauciniekiem, starp kapitālu un darba spēku"².

Reliģiskā ideoloģija vienlaicīgi ar privātipašuma aizstāvēšanu cenšas kalpot darbaļaudim kā "vispārējais pamats mierinājumam"³, apsolot apbalvot par šīs zemes ciešanām viņa saulē. "Kaut tev nebūtu ne tīrums, ne mājas, ne naudas, ne mantas, tač tomēr tev ir debesu mantas, taisnība, miers un prieks iekš svētā gara, kas nav atsverams ar visas pasaules zeltu. Un, ja tev še būtu jāvērgst un jācieš, pie Kristus tev būs godība un prieks māžīgi"⁴.

Pēc Ulmana fašistiskās diktatūras nodibināšanas notika lielas izmaiņas arī luterānisma ideoloģijā. Lai gan latviešu luterāņu teologi neuzdrāšinājās beznīcas kanceli pārvērst par tiešu nacionālsociālisma propagandas tribīni, tomēr fašisms iepēma tās ideoloģijā arvien lielāku vietu. Fašisma slavīnāšana un attaisnojums bija vērojams jau pirms 1934.gada. Buržuāziskie ideologi mēģināja attaisnot un nomaskēt buržuāziskās valsts fašizāciju ar to, ka buržuāziskajai demokrātijai atrada daudz vainu - šķiru naida pastiprināšanos, partiju cīņas, korupciju, darbaļaužu simpatiju pieaugumu sociālismam utt. Vainu cēlonis - stingras varas trūkums⁵.

Šāda parlamentārisma kritika bija cieši saistīta ar Vācijas un Itālijas fašistiskās iekārtas slavīnāšanu. 1933.gadā, īsi pirms fašistiskās diktatūras nodibināšanas Latvijā A.Pipirs rakstīja: "... jāceļas "jaunam tautiskam nacionāl sociālismam", kas savieno un saista sevi visu tautu, kuru vieno viena mātes valoda, viena tēvija, viena kristīga ticība. Un ka "šīs cerības nav tikai tukša

1 K.Beldavs. Esiet stipri. R., 1932., 217.lpp.

2 J.Ērmans. Dzīves mērķis un uzdevums. R., 1930., 15.lpp.

3 K.Markss un F.Engelss. Par reliģiju. R., 1956., 26.lpp.

4 J.Ērmans. Ceļa vadons. Krimuldā, 1922., 24.lpp. -

5 P.Apkalns. Dievam, tēvzemei, brīvībai. R., 1939., 48.lpp.
K.Kundziņš. Mana māža gājiens. R., 1935., 303.-304.lpp.
Svētdienas Rīts. 1936., nr.20 un citi.

fantāzija, kuru realizēt nevar, to pasaulei ir pierādījušas divas tautas, Itālijas un Vācijas, kuru slavenie vadoņi ar lielu enerģiju apkaro šo kaitīgo "internacionālo marksismu" un spēcīgi strādā pie šīs jaunās valsts celšanas ar aporinojamiem panākumiem¹.

Fašisms Latvijā pretēji vācu fašismam neiepēma negatīvu nostāju pret reliģiju un baznīcu, bet ietvēra reliģiju "tautas garīgajā misijā" un ierādīja izcilu vietu fašistiskās valsts sistēmā. Par to liecina klerikalisma pastiprināšanās valstī, valsts budžeta summas konfesiju vajadzībām² un tā izcilā vieta, ko reliģiskajai ideoloģijai ierādīja fašistiskajā diktatūrā.

No visām fašistiskās ideoloģijas tēzēm luterāņu teoloģiem vistuvākā bija "tautas vienības" ideja. Kā redzējam iepriekš, šādā demagogiskā garā sacerāti raksti par tautas locekļu brālību, mīlestību, sadarbību tai nebija sveši arī agrāk. Tagad šis jautājums ieguva plašu atbalsi reliģiskajos preses izdevumos³. "Tautas vienības" lozungs tika apskatīts gan valstiskā, gan reliģiskā, gan morāliskā plāksnē. Visur šim lozungam meklēja pamatojumus un norādīja konkrētas izpausmes formas. Politikā tam vajadzēja parādīties kā visu šķiru draudzīgai sadarbībai, reliģijā - visu ticību un konfesiju apvienošanai⁴, morālē - "tautas locekļu

1 A.Pipirs. Marksisma mācības, viņu kritiska pārbaude un atspēkojums. R., 1933., 29.-30. lpp.

2 1934./35. saimniecības gadā 80.490 latu
1935./36. " " 100.000 "
1936./37. " " 100.000 "
1937./38. " " 103.600 "
1938./39. " " 220.000 "
1939./40. un 1940. " 361.501 "

LPSR CVVA, 1370.fonds, 1.apr., 2761.lieta, 3.lapa.

3 "Svētdienas Rīts" * 1934., nr.28.

A.Freijs. Tautas vienības ētiskie pamati. Krājumā "Par svēto un labo". R., 1936. u.c.

4 E.Dimipš. Kā sējama ticības sēkla, lai stiprinātu tautas vienību. "Vairogs", 1938., nr.2., 4.lpp.

kopā turēšanās garā un patiesā, darbīgā tēvzemes mīlestībā".¹

Galvenais te, protams, bija šķiriskais jautājums. Reliģijas ideologi, sludinot šo tēzi, centās uzburt nākotnes idili, jo "... tad nebutu iemēsļa šķiru naidam un šķelšanai. Tad katrs šķira izpildītu savus tiešos pienākumus (pasvitrojums mans - V.S.). Vēl vairāk. Tad šķiras izzūd (pasvitrojums mans - V.S.) un saplūst vienotā tautas un valsts organismā"². Turpat paskaidrots arī, kā panākt tādū "tautas vienību". "Vajaga pieiet tuvāki kristīgā mīlestībā - šim savam mazākajam brālim, kurš arī tiecas pēc saules un gaismas... Lai arī viņam būtu prieks dzīvot, strādāt un kalpot"³.

Dotie citāti parāda "tautas vienības" lozunga galveno mērķi - panākt, lai strādnieku šķira, juzdamās "vienotās tautas" locekli, nekurnēdama pildītu savus tiešos pienākumus - kalpotu buržuāzijai.

Kristietībai un līdz ar to arī luterānismam ir kosmopolitisks raksturs. Sakarā ar nacionālisma sludināšanu 20.gā. 20.- 30.gados radās jautājums - kā savienot nacionālisma idejas ar kristīgo reliģiju. Luterānisms Latvijā nenoliedzami bija nacionālsociālisma, fašisma pusē un ar savu darbību aktīvi atbalstīja fašistiskās diktatūras izveidošanos. Tomēr savā kultūā vairums latviešu luterāņu ideologu stāvēja konservatīvās pozīcijās un negribēja ārēji vulgāri ieviest nacionālisma elementus baznīcā. Ja daļa mācītāju (J.Ozols, J.Sanders u.c.) uzstājās par tiešu "tautas vienības", "vadonības principa", "latvietības" sludināšanu, tad pārējie mācītāji un teologi izšķīrās par citām, izsmalcinātākām metodēm. Galvenais nebija - kā to darīt, bet gan mērķis, kuru bija nepieciešams sasniegt. Uzdevumu - sargāt

1 A.Freijs. Tautas vienības ētiskie pamati. Krājuma "Par svēto un labo". R., 1936., 152.lpp.

2 "Svētdienas Rīts", 1935., nr.7.

3 Turpat, 1935., nr.7..

eksploatatoru kundzību - tā varēja izpildīt tikai tad, ja no tās nenovērsās ticīgo masas. Baidoties no ticīgo masu simpātiju zaudēšanas, vairums luterāņu mācītāju nevarēja un negribēja uzņemties tiešu nacionālsociālisma propagandu. Saproto, ka baznīcai savas sociālās lomas pildīšanai ir arī specifiski līdzekļi, viņi uzskatīja, ka "... ir jābūt skaidrībai, kas ir evaņģēliskās baznīcas spēka avots, no kā tā smeļas dzīvību un dzīvības spēku. Tikai tad tā būs pati stipra un varēs kalpot ar savu dāvanu valstij, ja viņa neatsvešināsies no šī avota, t.i., no Dieva un Kristus vārda un gara"¹.

Tomēr tas nenozīmē, ka luterāņu teologi stāvēja ārpus tiem nacionālisma un šovinisma uzplūdiem, kas bija vērojami fašistiskajā Latvijā. Nepārvēršot baznīcas par tiešiem propagandas centriem, "tautiskuma" lozungs netieši ieguva lielu vietu reliģiskajā propagandā. Baznīcas nebija pasargātas no nacionālisma sludināšanas, jo "katru svētdienu visās baznīcās"² sirsnīgi aizlūdza par fašistisko režīmu un "klusī un nedzirdami"³ centās audzināt draudzes locekļus valdībai uzticīgā garā.

Kaut arī luterāņu garīdznieki izvairījās no nacionālisma ideju tiešas propagandas dievkalpojumu laikā un neizdarīja baznīcas rituālos nacionālistiskas izmaiņas, periodiskajos izdevumos un sabiedriskajā darbībā viņi sludināja to pašu "tautiskumu", ko visi pārējie fašisma ideoloģijas pautāji. V.Maldonis mēģināja nacionālismu savienot ar reliģiju⁴, H.Biezais - radīt "nacionālu ētiku"⁵ un piesātināt ar nacionālismu cilvēku ētiskos uzskatus.

1 "Svētdienas Rīts", 1934., nr.30.

2 Turpat, 1935., nr.27.

3 Turpat.

4 V.Maldonis. Nacionālie un internacionālie elementi reliģijā. R., 1937., 19.lpp.

V.Maldonis. Tagadējā laikmeta seja. "Vairogs". 1938., nr.1., 24.lpp.

5 H.Biezais. Nacionālās un universālās ētikas problēmas. Reliģiski-filozofiski raksti.V, 1936., 139.-144.lpp.

Kopumā varam teikt, ka latviešu luterānisko teoloģisko domu 20.gadsimta 20. un 30.gados raksturo atgriešanās pie irracionālisma, intuitīvisma un mistikas sludināšanas, prāta lomas noliegšana, fašistisku un nacionālistisku uzskatu paušana.

S A T U R S

1. P.Палиньш. Некоторые методологические проблемы развития социологической теории урбанизации 4
2. Ил.Иванов. К вопросу о социальной адаптации 20
3. O.Pavlovs. Daži svarīgākie estētiskās audzināšanas principi 27
4. O.Pavlovs. Daži lauku estētiskās kultūras kritēriji 44
5. V.Snippe. Luterānisma ideoloģijas galvenās iezīmes Latvijā (1920.-1940.) 65

В О П Р О С Ы   Ф И Л О С О Ф И И

Социологические теории и
конкретные вопросы социальных
исследований

Ученые записки, том 156.
(на русском и латышском языках)

Редактор П.Лайзан

Корректор В.Аузане

Подписано к печати 21/XIII 971 ЯТ 30288 Зак. № 25.
Ф/б. 60x84/16. Газетная. Физ.п.л. 6,0 Уч.-и.л. 4,3
Тираж 250 экз. Цена 26 коп.

Отпечатано на ротационте, Рига-50, ул.Вейденбаума,5
Латвийский государственный университет им. П.Стучки

44 / 1188

ЦЕНА 26 коп.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0508043661